

J. HUIZINGA

PATRIOTIZMUS, NACIONALIZMUS

FORDÍTOTA:

SZENTKÚTY PÁL

DANUBIA KIADÁS

I.

A Középkor alkonyáig

Boldogtalan korunkban két erő tartja feszültségben s rázza mintegy lázban Világunk szervezetét: az egyik a *patriotizmus*, az őseredeti, a drága megőrzésének és megvédésének akarata. Oly akarat ez, mely a szilárd közösségekben belül, hősi küzdelemben és türelmes szolgálatban napról-napra a legnehezebb próbákat állja. A másik a *nacionalizmus*, az uralkodás hatalmas ösztöne; az a vágy, mely a maga népének, a maga államának mások fölött, mások rovására érvényt akar szerezni.

A patriotizmus erény, szól magában a balga — 9 közülünk ki *nem az?* — A mi erényünk s a mieinké. A nacionalizmus — *mások* hibája. De vájjon a nacionalizmus fogalmának eleve kedvezőtlen értelmezést kell-e adnunk? — Ez két dologtól függ: mi a világnézetünk és milyen nyelven beszélünk.

A keresztény hitet valló számára (bármely felekezet-hez tartozzék is) a nacionalizmus egyértelmű az uralkodás vágyával s ezért elítélendő. Föltéve persze, hogy ez az értelmezés helyes. S ez nagyrészt nyelvhasználat dolga. S ez ismét esetenként és tájankint más és más. Az -izmus végződésnek távolról sincs mindenütt elítélő mellékzöngéje. A „nemzeti“-re vonatkozó szókincs nem minden nyelvben egyforma. Míg a német nyelvben a „nemzeti érzés“ és a

„nemzeti öntudat“ világosan különbözik a „nacionalizmus“ szótól, addig az angol mind e fogalmak kifejezésére beéri a „nationalism“ szóval. A nacionalizmus szót, ha akarjuk, legközségesebb értelmében is használhatjuk; annak megállapítására, vajjon megvan-e valakiben (valamely népben) a hajlam nemzeti szervezet megalkotására vagy kifejlesztésére. De itt, e lapokon, a nacionalizmust a patriotizmussal való *ellentétében* vizsgáljuk s a szónak végletes, a jóból a rosszba hajló jelentést kívánunk adni.

A kifejezések jelentésértékének előzetes tisztázása után még valamire kell figyelmeztetnünk olvasóinkat, hogy *t* i. a történelemben használt ilyen általános kifejezések sohasem egészen határozottak. Nem: matematikai formulába önthető változatlan képletek. Azt fejezik ki csupán, amit értünk vagy érteni akarunk alattuk. Az exakt tudományok, mint teszem a fizika számára mit sem jelentő mondat: *verba volánt usu*, — a történésznek soha sem szabad szem elől tévesztenie. Még akkor sem, ha közérthető szót használ.

Mi a patriotizmus? — Tudós szó a hazaszeretet kifejezésére. — Vajjon csak ennyi? — Nem hiszem. Hazaszeretet azt jelenti, hogy a magunk országa drága nekünk s közelebb áll szivünkhöz, mint bármely más ország. A szó érzés-emóciót jelöl, egyebet semmit. A patriotizmus szó ennél többet jelent; ezzel a szóval már egy jól átgondolt fogalomkör, valami törekvés-féle is együttcseng. Meggyőződést fejez ki ez a szó, szorosra fűző kötelezettség mély meggyőződését. S e kötelezettség határai egészen a lelkiismeret legmagasabb törvényéig nyúlnak föl. A különbség a patriotizmus és a nacionalizmus között — bármint értsük is az utóbbit — elméletileg teljesen világos; az egyik szubjektív érzés, a másik tárgyilagosan megfigyelhető viselkedés. A gyakorlatban azonban ez a különbség nem ilyen szembeszökő s gyakran alig megállapítható.

A történelmi és államtudományi irodalomban igen elterjedt nézet, hogy a patriotizmus, valamint a nemzeti öntudat is, napjaink nacionalizmusa meg éppen, mint kulturális jelenségek nem régi keletűek. E fölfogásnak alapja legfőként az a tény, hogy maguk a szavak s a velük kialakult fogalmak valóban egészen fiatalok. A patriotizmus szó a 18. században bukkan föl először, a nacionalizmus kifejezés meg csak a 19. század elején. A francia nyelvben a *nationalisme* szóval egyetlen egyszer találkozunk, 1812-ben, s a *nationalism* legelső angol példája 1836-ból való s akkor is csodálatosképp teológiai jelentésben szerepel, annak megjelölésére, hogy bizonyos népek Isten kiválasztott népei voltak. Az angol *nationalism* szó később sokkal gazdagabb jelentéstartalommal telt meg, mint francia vagy német megfelelői. Egy évszázad leforgása alatt határozottan „karriert csinált“ ez a szó.

Az az olcsó következtetés, hogy a patriotizmus és a nacionalizmus, mint jelenségek is fiatalok, mert a szavak és fogalmak azok, tévedésre adhat okot. De megfelel az ember ősi hajlamának, hogy egy dolognak csak akkor tulajdonítson jelentőséget, ha annak neve van. Ugyanily okon azt is lehetne állítani, hogy a középkorban még nem volt kozmikus sugárzás. Vagy egy más, közelebbi példával: hasonló okból, vagyis a megfelelő szó és fogalom hiányában valóban tagadták, hogy a középkor ismerte volna a2 államot. Bár az állam szavát és fogalmát a renaissance szüli meg, a középkor embere a politikainak kifejezésére igen jól boldogult a *regnum* és a *civitas* szavakkal és fogalmakkal. Az állam külső alakját e korban legnagyobbbrészt amúgyis elfődte az Egyház.

A dolgokat közelebről szemügyre véve: a patriotizmus és a nacionalizmus megfelelői már korábbi korszakokban is világosan jelentkeznek, sőt az is kiderül, hogy mindkét érzés az idők folyamán csak határozottabb alakot ölt,

de lényegében nem változik. Marad mindkettő, ami volt: ősi ösztöne az emberi együttélésnek.

Az ókorról csak néhány szóval emlékezünk meg itt. Nem minden antik, sőt általában minden ókori nép a kiválasztottság hitében élt-e? A másokon uralkodásra rendeltség hitében? Ez a fölfogás nem ködös előidők öröksége-e? Az egyiptomi és babiloni királyokban ugyanez a meggyőződés — a vallással összekapcsolódva — határtalan *góggé* és kegyetlen hatalmi örületté sűrűsödött. Ezekben az esetekben, a szó szoros értelmében vallásos nacionalizmusról beszélhetünk. S vájjon másfelől az uralkodók e vallásos nacionalizmusának a népekben is ugyanoly mélyen gyökerező, patriotizmusnak nevezhető érzés felelt-e meg? E népek alattvalói hódolata is legmélyebb valóságában az odaadásból és a rabszolgai engedelmségből szövődött össze. De maradt-e hely a népi öntudatban a szeretet, a ragaszkodás, a hűség számára is? Ha forrásaik elárulnak ilyesmit, ám döntsék el e kérdést e régi kultúrák kutatói.

Ha tekintetünk az ókori Keletről a görögök felé fordul, a kép azonnal világosabbá válik. A hellén világban a hazafiság erősen, a nemzeti öntudat gyengén fejlett volt. A görögség a város-államban, a *polis-hm*, a szűk határok közé zárt s egyben erős politikai alapon nyugvó hazafiúi érzés számára rendkívül kedvező talajt teremtett. A haza, a *pátris* szóval is a görögség ajándékozott meg minket. Voltaképp ez a szó, *pátris* tartalmazza s fejezi ki először tökéletesen a hazafiúi érzés leglényegesebb elemeit. Az Ilias ötödik énekében (213. vers) Pandarus így szól Aeneashoz: „De, ha visszatérek és tulajdon szemeimmel viszontlátom hazámat, asszonyomat s házam magas ormát...” Visszatérés, viszontlátás... az idők végéig e két dolognak lesz legnagyobb szerepe abban az érzéshullámban, amit a hazára-gondolás idéz elő bennünk. A saját rög, a szűkebb otthon e tudatos szeretete fölött ott lebegett az általános hellén kö-

zösségérzés minden kívülállóval, barbárral szemben. De ez azért egy pillanatra sem zárta ki — a tágabb vagy szűkebb közösségek más hasonló eseteiben sem — a törzsek és államok leghevesebb viszályait egymás között. Nemzeti öntudatnak tán nevezhetjük ezt, de nacionalizmusnak semmiképp. A görög világban erre nem is nyílt elegendő tér. A görögség bámulatraméltó terjeszkedése, települések alakjában, a Földközítenger egész medencéjében, nem a nemzeti expanzió jegyében történt, ha mégoly drágák voltak is a kötelékek, mik a kolónia és az anyaváros között szövődtek. A tulajdonképp nemzetinek kevésre becsülésére jellemző az a tény, hogy Plató é⁹ Aristoteles, az államról való elmélkedéseikben figyelmükre sem méltatják a nemzeti tényezőt, mint az állam épületének alapanyagát.

A Nagy Sándor utáni hellenisztikus birodalmak természetesen átvették a haza és a nemzet görög fogalmát s azt többé-kevésbé keleti értelemben módosították. Az ókori hazaszeretet pátosza, a maga zsidó-hellenisztikus alakjában tán sehonnan sem hangzik felénk ismerősebben, meghittebben és világosabban, mint a Makkabeusok második könyvéből. Júdás Makkabeus megdorgálja az összehívott tömeget; óvja őket az ellenséggel való kibékülésről. Ne féljenek annak túlerejétől. Emlékezteti őket szent helyeik meggyalázására s a Mindenható segítségére, ki mellettük állt Sennaherib és a galateabeliek elleni harcban. „E szavak megerősítették őket. Olyannyira, hogy készek voltak meghalni a törvényekért s a hazáért.“

Bár a *patria* szó a görög *patris-ből* származottnak látszik, a római haza-fogalom lényegében mégis a görög képzetektől függetlenül keletkezett. A köztársaság virágkorában fejlődött ki, az erényeknek és az állam dicsőségének kijáró, igazi nemzeti hős-tiszteletből. A régi római hazafiság, jelentkezésének különböző formáiban a hősiességnek és a polgári erényeknek számtalan tündöklő példáját termi: a

szakadékba ugró Curtius-t, Curius Dentatus-t, ki inkább tovább eszi a marha-répat, de pénzt nem fogad el a számnitáktól, Regulus-t, ki az ellenségnek adott szavát Í9 megtartja és visszatér a pún fogságba, — szóval a *férfiaknak* azt a végelethatalan seregét, kiknek a későbbi Európa politikai és irodalmi kiművelésében oly jelentős szerep jutott. A római haza-fogalom főként azért volt olyan eleven és bensőséges, mert még a birodalom kiterjedése idején, új és egyre újabb területek meghódítása után is mindig a városra, mint olyanra, magára Rómára, Róma szentélyeire, hagyományaira és jelképeire irányult. S erejét és cselekvőkészségét a jogi és alkotmányos“ szempontból jólberendezett államélet gyakorlatából merítette.

S alapjában a császárság évszázadaiban, a mérhetetlen hatalom idején is ez az eszményi város-államszerkezet maradt fenn tovább. A római birodalom soha sem vált nemzeti állammá. Sok-sok népet foglalt magában, de azok különös sajátosságaihoz az állam soha sem nyúlt hozzá. S így voltaképi nacionalizmus számára *itt* sem nyílt tér. A haza régi latin fogalmának ebben a Kelettől Nyugatig terjedő népkeverékben idővel el kellett halványulnia. A görög, kissé kicsinylő szóhasználat szerint *patnotes* egyszerűen honpolgárt, honfit jelentett, a *polites-szel*, az állampolgárral ellentétben. A szó maga, csak a klasszikus kor lezajlása után, a latin nyelvből kerül át a görögbe. A *patria* szónak az ókorban a mi fogalmainktól eltérő jelentése volt, amennyiben nem kizárólag a haza földjére vonatkozott. Még Cicero is, kit pedig a *páter patriae* kitüntető címmel ruháztak föl, elmondhatta, hogy mindenkinek két hazája van: egy természetes és egy politikai (*una naturae, altera civitatis*, vagy másképp: *loci et juris*.) Maga Aeneas-atyánk is új hazát keresett és talált Itáliában. S Cicero „*ubicumque est bene, ibi patria*“-mondásában sem lappang cinikus gúny, bármennyire hajlandók volnánk is azt ma kihallani belőle.

A keresztény vallást Pál apostol emelte ki a népek és birodalmak zűrzavaros ellentétéből. Följűk. Politikai és nemzeti kérdésekkel neki semmi dolga sem volt; felőle: az állam maradjon államnak. S a császárnak is megadta, ami a császáré. Mindamellet a vallásnak, vagyis szervezetének, az Egyháznak, földi céljai megvalósításához alapul csak az állami rend szolgálhatott. Ennek előharcosai már nem érték be az efféle elvekkkel, mint „add meg a császárnak ...“ és „minden hatalom Istené...“ A keresztény államtan élő szükségesség lettjSzent Ágoston *De civitate Dez-jében* nagyszerű épületet emel s abban a világi államot — amit egyébként önmagában elvetendőnek itél — kettős feladatkörre szorítja: az egyik a szükségszűlte Rend, mely nélkül semmiféle emberi együttélés, semminemű béke sem lehetséges; s a másik az Egyház szolgálata és megvédése, arra a rövid időre, amig a világ fűnnáll. Ám éljen az *imperátor christianus-ban* a római császárság, Dániel próféta négy víziójának ez utolsója, átszellemítve és megszentűlve még egy darabig tovább. Mikor Szent Ágoston *De civitate Dei-jét* írta, ennek az imperatornak hatalma éppen megrendűlőben volt, — legalábbis- Nyugaton, ahol Ágoston élt. Nem csoda hát, ha Szent Ágoston elvben olyan államfűlosztásnak híve, melyben „minden ország kicsiny legyen, egymással jószomszédi egyetértésben éljen, úgy hogy a világon a népeknek nagyon sok birodalmi lenének, amiként egy városban a polgároknak sok házaik“. Az egymás mellett békében élő, önálló államok alapelve itt van először világosan kifejtve. Valóban, mielőtt Szent Ágoston százada végetér, Nyugaton egy egész sereg birodalom áll már fűnn s válik egymás után keresztűnnyé is, — csak éppen a Szent Ágoston megkívánta egyetértés körül mutatkoznak némi hiányok. Ezek a birodalmak, amennyire csak tehették, ragaszkodtak a római császári uralom hagyományaihoz. A keleti gótok birodalma Itáliában, a nyugati

gótoké a Pireneusok két oldalán, a vandálok birodalma Afrikában s a frankoké Galliában. S a frankok e birodalma felől íme egyszerre teljében új *nemzeti* öntudat kürtszava szólal meg, melyben (bármily észellenesnek tűnjék is föl) az üdvözítő hit ujjongásával barbár törzsi érzés büszke, együgyű gögje keveredik együvé. A *lex salica* előszavára gondolok itt, amely ha fiatalabb is valamivel, mint maga a törvény, mégis a Meroving-kort tükrözi. A frankok „dicsőséges népéről“ beszél ez az előszó, az isteni eredetűről, mely „bátor a harcban, hűséges a békében s bölcs a tanácsban“. Végződik pedig ez az írás azzal a diadalmas fölkiáltással; „Éljen a frankokat szerető Krisztus! Védje országukat, kegyelme világosságával töltsse el vezetőit, őrködjék seregeiken, erősítse hitüket, árásson rájuk Örömet és szerencsét! Mert ez az erős és bátor nép lerázta a rómaiak kemény igáját s megtérvén, aranyba és drágakövek közé foglalta a szent mártírok testét; azokat a szent testeket, melyeket a rómaiak megégettek, lefejeztek vagy a vadállatok elé dobtak.“

Az európai nacionalizmus megkezdte pályáját a történelemben! A keresztény Nyugat kettős alapon siet politikai fejlődése felé: az egyik az eszményi vágyódás az egyetemes keresztény világuralom után; a másik a még ingadozó, bai bárfajtájú hatalomösztönből és a római hagyományból összeszőtt valóság. Lassankint, mintegy hat évszázad leforgása alatt, a latin kereszténység egy sereg királyságra oszlik. A népi tagozódás ennek megfelelően igen-igen tökéletlen. A Szent Agoston kívánta jószomszédi egyetértés hiányzik ugyan, de nagy nemzeti háborúk sem dúlják még a Földet. Ezeknek ideje még nem jött el. Alkalmi, gyorsan lezajló hódító hadjáratoktól eltekintve, a nyers erőszak dühöng ugyan állandóan és hevesen, de mégis csak kis méretekben. Milyen hatása volt a korai Középkorban a különböző birodalmak fölött álló egyetemes hatalom gondolatá-

nak? Egyrészt a császárság megújulását eredményezte Nagy Károlyban, másrészt teljessé tette a pápa világi hatalmát.

A pápaság és a császárság középkori ellentétét kezdetől fogva annak az elméletnek fényében szemléljük, mely e két hatalomban két égi fáklyát vélt fölismerni. E két szövétneket maga Isten helyezte a Földre, a Teremtéskor. Ezt a jelképes magyarázatot egyébként csak Barbarossa Frigyes óta alkalmazzák a császárságra is. Nagy Károly óta a császárok a római birodalom folytatóinak szerepét játszották ugyan, anélkül azonban, hogy annak egyetemes világhatalmát igényelték volna. Ez a kívánság, eszményi alakban akkor hangzik el először, mikor a Hohenstauf így ír egyik püspökének: egy Isten, egy pápa, egy császár elegendő a világnak. De a császár valódi hatalma soha sem alapult ezen az igényen, még kevésbé ezen a jogcímen. Az egyetemes hatalom igénye sokkal inkább, sokkal elvszerűbben, & bizonyos értelemben sokkal valóságosabban megvolt a pápában. Szent Péter utódának az a követelése, hogy a keresztény tanítás dolgaiban való legfőbb tekintély s az egyházi főhatalom mellett a legfelső világi hatalom is (a Föld népei és királyai fölött) az övé legyen, első pillantásra nem látszik egyébként hierarchikus gőgnél. Pedig ez az igény lényegében közvetlenül az Egyház tanításának alap gondolatából fakadt. A Szentszék semmiképp sem tagadta a királyok és a fejedelmek hatalmát. De a fejedelmek minden jogi és kormányzati ténykedésének, a hatalom gyakorlásának *bírálatát* magának akarta fönntartani. A királyok tettei, a jó és a gonosz tükrében, *ratione peccati*, a pápai hatalom alá tartozók maradnak. De a királyok tetteinek ilyen, a hit mértékével mért megítélései elkerülhetetlenül a jogi mérték bírálatára vezettek. Így esik, hogy I. Miklós pápától, a 9-századtól kezdve a pápai világhatalom tana egyre határozottabb körvonalakban bontakozik elő s királyok trónfosztása,

országadományozások s a hatályos jogba való beleszólás-alakjában minduntalan gyakorlati alkalmazást nyer. A pápa és a császár nagy harca a viláгурalomért egy cöppet sem kedvezett a nemzeti öntudat s a hazafiúi érzület további fejlődésének. De ezek az események éppoly kevésbé hátráltatták is Európában a nemzeti kialakulások folyamatát. A nyugati államok és népek szilárdulása a Karoling hatalom területeinek szétesése óta lassú ütemben előrehaladt. A három északi birodalom: Franciaország, Anglia, Skótország, azután: Aragónia, Kasztília, Portugália, Szicília, Magyarország és Lengyelország 1190 körül egységes alakulatokként már mind elfoglalták helyüket a latin kereszténység közepette. A magát még rómainak nevező, de német kézben lévő impérium hatalmi törekvései a császári mivolt ellenére sem tudták megakadályozni e királyok igényét a teljes szuverenitásra, — vagy, hogy a Középkor szóhasználatával éljek: az uralkodói méltóságra. Éppen abban az időpontban, mikor a viláгурalomért folyó viszály a pápa és a császár között — röviddel 1200 előtt — tetőfokára hágott, Európa nemzeti elrendeződése lépésről lépésre valósággá vált. Bingeni Szent Hildegard egyik víziója érdekesen világítja meg ezt a tényt. Még mielőtt a Középkor két legnagyobb univerzalistája, a Hohenstauf VI. Henrik császár és III. Ince pápa a világ színpadára lépne, Hildegard a föltörő nemzeti gondolat mellett már a császárok világhatalmának halványodását látja. „E napokban“ úgymond „a római császárok hatalmának telje, mellyel a birodalmat eddig kormányozták, el fog enyészni s nagyszerűségük elmúlik. A sok nép királyai és fejedelmei, kik hajdan a római császárság alá tartoztak, el fognak szakadni tőle és nem lesznek többé alattvalói. S így a Római Birodalom nem fog tovább fönnállni. Szétesik. Mert minden ország és minden nép a maga királya alá fog tartozni és neki fog engedelmeskedni.“ A keretek tehát, melyek közt a hazafiúi érzés és a nem-

zeti öntudat továbbfejlődhetett Európában, már 1100 körül adva voltak. S hogy álltunk ezenközben a *patria* és *a. natio* szavak használatával és jelentésével? A latin kifejezésekből kell itt kiindulnunk, mert a latinul írott irodalomban alakul ki e két fogalom. A *patria* szó az ókor óta nem ment veszendőbe. Már maga a *caelestis patria*, az égi haza kifejezés elég volt ahhoz, hogy a haza fogalma feledésbe ne merüljön. Földi vonatkozásban pedig ez a szó az Ótestamentum különböző helyein is előfordult. De a *patria* szónak éppen világi jelentésében már nem volt meg a régi római szó telt csengése. Csak adminisztratív megjelölés lett, különösebb érzéstartalom nélkül. Az érzés ugyan megvolt, mint azt a Roland-ének „douce Francé“ kifejezése igazolja, de már nem volt a *patria* szóval egybekötve. A *patria* egybizonyos jogterület, grófság, vagy grófságok csoportjának megjelölésére szolgált. Teljesen megfelelt ez a *terra*-, vagy a francia /vzy.f-fogalomnak, ami alatt bizonyos tájakat értettek. Ezek a tájak a francia térképnek sokkal bajosabb *jelleget* adtak, mint amelyet a departament-ok későbbi hálózata valaha is adott. A 12. és 13. században ismételten találkozunk efféle fordulatokkal, mint: *tota patria congregatur*; — az egész terület (vagy, mint ma mondanók: a megyegyűlés) összeült. „Számúzték hazájából“ — mondják ezidőben s e kifejezésen természetesen a legszűkebb *patria* értetődött. A jogterület, a szülőföld s az emberrel bensőséges kapcsolatban álló haza határai rendszerint egybeestek. Tisztán és világosan áll íme előttünk a haza, vagy ha így jobban tetszik: a szülőföld régebbi fogalma. Hellyel-közzel, alkalmasint klasszikus olvasmányok hatásaképp másféle — ettől elütő — jelentésével is találkozunk ezidőt a *patria* szónak. A 10. század végének híres tudósa, Gerbert, a későbbi II. Sylvester pápa, a *patria* szót majd szűkebb, majd tágabb értelemben használja. De sajtáságosképp sohasem szülőföldjére, Aquitániára, sem Auvergne-re, szűkebb hazá-

jára (*pays*), még kevésbé az egész francia királyságra vonatkoztatva. Gerbert volt az a férfi, ki hathatósan elősegítette a francia koronának a Karoling-házról a Capet-ekre átszállását. Annál szokatlanabb, hogy Gerbert *patria*-fogalma a német II. és III. Ottó császároknak szólt, — kiket valóban hűségesen szolgált is. És éppen nála valósággal klasszikus, vagyis inkább modern csengése van a *patria* szónak. Azt ajánlja III. Ottónak: keresse dicsőségét abban, hogy „házijáért, vallásáért, övéinek üdvéért és a közjólétért (*rei publicae salute*) a legnagyobb veszélyekkel is szembe szálljon.“ — Ebből arra következtethetünk, hogy a franciák és a németek, az 1000. év körül még távolról sem voltak tudatában, valóságosan már bekövetkezett politikai különállásuknak.

A *patria* szónál rég idők óta sokkalta használatosabb volt a *natio* szó. A klasszikus latinság napjai óta e szó jelentése alig változott. Szoros összefüggésben a *natura* és a *natus* szavakkal, volt benne valami tágabb értelem, mint a *gens-ben* vagy a *populus-ban*, anélkül, hogy a három kifejezés közt éles különbség állt volna fenn. A *Vulgata* az ószövetség népeire, világos megkülönböztetés nélkül, egyként, egymás mellett, fölváltva használja a *gentes*, *populos* és *nationes* kifejezéseket. S ennek megfelelően a *natio* szó is majd a törzs, majd a nyelv, majd a terület szűkebb vagy tágabb értelmű megjelölésére szolgált. Nemzeteknek nevezték a burgundokat, a bretonokat, a bajorokat, a svábokat, de az angolokat, a franciákat s a németeket is. Adminisztratív jelentése — mint a pátriának — nem volt a *natio* szónak; s kezdetben éppoly kevésbé politikai is. A *natio*-fogalom élesebb elhatárolódása, rögződése, a különböző függőségek és összetartozások kialakulása közben, lassan-lassan történt meg. A királyság fénye, a hűség a hűbérúrhoz, a püspök védőpalástja, a kenyéradó bőkezűsége e bensőséges közösségekben szoros kapcsolatokat hoz létre. *Natio* szóval

csak kiterjedtebb ilyen kötelékeket illethetünk. De akár kisebb, akár nagyobb összefüggések megjelölésére szolgált is a *natio* szó, a velejáró érzés mindenütt teljesen hasonló volt: a kezdetleges *mi-magunk-csoport* szenvedélyesen egynek érzi magát, mihelyt mások, bármiféle idegenek fenyegetik, vagy veszélyeztetik létét. Ez az érzés többnyire inkább ellenségeskedés alakjában jelentkezik, mint egyetértésben. Minél szorosabb az együvé tartozás érzése, annál acsarkodóbb a gyűlölet. Így esik, hogy a leghevesebb harcok éppen szomszéd városok között dúltak; teszem azt: Genova és Pisa között. Salimbene azt mondja erről krónikájában, hogy kígyót és embert, kutyát és farkast nem választhat el nagyobb természetes ellenszenv egymástól, mint amilyen e városokat emésztí. Merő becsvágyból, nagyzási hóbortból és hiú dicsőségsszomból, így véli az 1284. évi Meloria melletti tengeri ütközetről 9zóló beszámolójában, teljesen elpusztította egymást e két nemes város. Hasonlóképp — ha nem is olyan hévvel — gyűlölik egymást az angolok és a skótok, a dánok és a svédek, sőt a *langue d'o'íl-i* és az aquitániai franciák. Ez érzelmek jelentkezésének hevéssége mutatja ösztönös mivoltukat. A 11. század francia krónikása, Radulf Glaber, szemrehányást tesz I. Róbert király nejének, hogy Franciaországot és Burgundiát megnyitotta az aquitánok, e hiú, könnyelmű, cifra erkölcsű és öltözetű nép előtt. Nevetséges az: milyen a szakáluk; miféle hajat viselnek. Illetlen harisnyában és cipőben járnak s ami a legrosszabb: a hűség és a hit ismeretlen előttük. A ruha nyilván még az erkölcsnél is nagyobb megütközést kelt. Politikai érzületről alig lehet itt szó. A latin és germán fajták minden helyi, vidéki és nemzeti ellenszenv mögött lappangó, rég meggyökeresedett ellentétét igazán nem nevezhetjük annak. Mert hiszen ez az idegenkedés már jóval a Karoling birodalom politikai ketté- (germán és latin résszé) hasadása előtt is fönáll. A „Szent Goar élete“, az eifeli Prüm kolostor Wandalbert

nevű szerzetesének 840 körüli szerzeménye, egy, a Rajna vidékén utazgató németről emlékezik meg, ki a nemzeti gyűlölet egy nemével annyira utált minden római származású és római nyelven beszélő (*Romanae nationis ac linguae*) embert, hogy ilyen embernek még a látását sem állhatta. Ez a barbár durvaságban gyökerező bárgyúság (így ír tovább) annyira megülte e német kedélyét, hogy még futólagos érintkezést sem tudott elviselni undor nélkül római beszédű, vagy származású emberekkel, ha mégoly derék, neme9 egyének voltak is azok egyébként.

E nagy néprajzi ellentét maradandó politikai alapjait először voltaképp 887-ben rakták le. A 843. évi verduini szerződés osztályos egyességnél alig egyéb: a frank birodalomban régtől szokásos osztozkodás ünnepléses megismétlése. A birodalom egysége emellett — névleg legalább — tovább Í9 főnáll. Csak miután Kövér Károly kísérlete a valóságos egység helyreállítására meghiúsult, vált ténnyé a keleti és a nyugati frank birodalom végérvényes elszakadása. *Hic divisio facta est, inter Teutonicos et Latinos Francos*, mondja a birodalmi krónika a 887. évi szerződésről. „Itt imé megtörtént a német és a római frankok kettéválása.“ Ezidő óta áll *Németország Franciaországgal* szemben. Mikor a 10. század elején Együgyü Károly Wormsban a németek nemsokára leendő királyával, Henrikkel találkozik, a nemes ifjúság — *l'mguarum idiómáte offensi* — szokás szerint azzal szórakozik (mondja Richer krónikája), hogy heves szidalmakkal ingerli egymást, aztán kardot ránt és vív mindaddig, míg többen a fűbe harapnak, köztük egy békéltető is éppen.

A keresztes hadjáratok is távol álltak attól, hogy a nyelvben, származásban, vagy valamely királyhoz való hűségben egymástól különböző népeket, a vallásban újra egyesítsék. Sőt a latin keresztény világban a nemzeti elleneskedés a keresztes hadjáratok következeként még éle-

sebbé vált, amennyiben a népek teljes harci készülékben, állig fölfegyverkezve, többé-kevésbé szent versengésben, újra meg újra együvé sodródtak. Aurai Ekkehard úgy beszél az első kereszties hadjárat német és francia lovagjainak ellenségeskedéséről, mint *invidia quae inter utrosque naturaliter quodammodo versatur*. A nogeti Guilbert ugyanez alkalommal a németek, lombardok és Szicíliaiak közös francia-gyűlöletéről beszél, kiknek büszkeségét amazok nem tűrhetik. S bár maga is francia, csodálatosképp hozzáteszi, hogy a franciák, ha nem állnak szigorú fegyelem alatt, idegenek között valóban nyersen viselkednek.

Tudatos nacionalizmusról persze mindez esetekben még mindig nem beszélhetünk. A törzsek é9 népek közötti ellenszenvnek látszólag mindenütt s elkerülhetetlenül megtalálható primitív ösztönei ezek. Változást itt csak a 12. század hoz, melyben Franciaország és Anglia politikai megszilárdulása egybeesik a német császárság nagyarányú hatalmi kifejlődésével. Ez utóbbinak politikája a császári cím használatában is kifejezésre jutó, valódi imperializmus képét mutatja. Ez a császár 1107-ben a trieri érsek vezetésével, még két püspök és különböző grófok részvételével, fényes követséget küldött Chálons-sur-Marneba, hogy az ott a pápával találkozzék. A német kiküldöttek nagy pompával és fejedelmi díszben érkeztek. Különösen a bajor Welf herceg tűnt föl mindenkinek. Hatalmas, szélesvállú férfiú volt ez (*vir corpulentus et tota superficie longi et lati admirabilis et clamorus*) s mindenütt kardot vitetett maga előtt, mondja róla a jelenet szemtanuja, a saint denis-i apát, Suger. A küldöttség, az érsek kivételével, ki valóban *vir elegans et jocundus* volt s jól beszél franciául, inkább ijesztésre, mint tanácskozásra látszott alkalmasnak. Fontos kérdések vártak itt eldöntésre: a püspökök investitúrája. Ha véleménykülönbség támadt, a „csökönyös követek“, a *cervicosi legati*, elkezdtek lármázni, *teutonico impetu frenden-*

tes, „német dühtől tájékozva“ és fenyegetőzni: hogy ők majd nem itt, hanem Rómában intézik el a viszályt, mégpedig a kardjukkal.

Ilyennek látják a franciák a németeket. Suger a továbbiakban többször használja a *furor teutonikus* fordulatot is. Ezt a kifejezést Lucanus Pharsaliá-jából vette. Ott az a régi teutonokra vonatkozott, kik Marius idejében halálos ijedséget szereztek a rómaiaknak.

Amint látjuk, egészen más hang ez, mint a fiatal lovagok csete-patéja a keresztes hadjáratok idején. Politikai hang ez már, mely sajna, soha többé el nem némult.

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a tudatos nacionalizmus a középkori Nyugaton először a Hohenstaufok német császári politikájának ellenhatásaképp jelentkezik. A császári és a pápai hatalom, a császár és a városok, a német és az olasz fejedelmek s az erősödő francia királyok közötti hosszú és elkeseredett harc vége egy évszázaddal később a Staufok büszke házának s imperiális politikájának bukása lett. Európa nemzeti szervezkedésének folyamatában sok-sok évszázadon át immár Franciaországé és Angliáé s később Spanyolországé a vezető szerep. A nemzeti ellentét a román és germán népek közt, marad, ami volt: művelődési különbség, mely a másnyelvűség s az etnikai másként-alkotottság primitív alapjain nyugodott. Politikai ellenségeskedéssé ez az ellentét csak akkor fajult, ha a szomszédok összevesztek egymással. Mint teszem: a flamandok és a franciák 1302-ben. Ekkor vált szólás-mondássá Maerlant ötlete: „Wat Walsch is, valsch is“. (Minden hamis, ami walsch). A welsch szónak természetesen különféle jelentése volt, aszerint, hogy olaszokra, vagy franciákra alkalmazták; éppúgy, mint a deutsch vagy a dietsch elnevezéseknek, melyek egyaránt vonatkozhattak a déli és az északi németység valamennyi országára. A dietsch és a welsch ellentétének olyan szuggesztív ereje volt, hogy Jan van Boen-

dalé szinte meg is feledkezett Európa többi népéről, imígy énekelvén:

*„A keresztény világ két részből áll:
Az egyik a welsch nyelvet beszélőké,
A másik egyes-egyedül a németségé.“*

Egyetlen hely volt, ahonnan az akkori Európa nemzeti sokfélesége úgy, amint az az idők folyamán kialakult, áttekinthető volt: a római Szentszék. Róma szakadatlanul fűzte kapcsolatait mindez országok és mindé népek felé s mégis kívülük és fölöttük állt. Gyakorlatilag csak Rómában lehetett nemzetközi politikáról szó. A pápai diplomácia, szakismeretei és messzire elágazó, sűrű összeköttetései alapján a világi hatalmak diplomáciáját jóval felülmúlta.

Időközben, úgy 1300 táján, a többi országban is célszerűbbé vált az államigazgatás szervezete. Az állam egységét tudatosan kiépítették. A közigazgatás, a jogszolgáltatás és a pénzügyek Franciaországban és Angliában annyira megerősödtek, hogy bízást lehetett erőteljesebb nemzeti politikát rájuképíteni. S ennek nyomán íme olyan nacionalizmus tűnik elő, mely szenvedélyességben és erőteljességben alig marad el modern jelentkezései mögött s mely egyidejűen nagyon is valóságos politikai viszonyokra és erőkre támaszkodott, egybekötve általános érvényű keresztény eszményekkel, vagy el is bújva mögéjük. A kereszties háborúk véget értek. Helyesebben: a latin népek hatalma megtört a Szentföldön. De a Szentföld visszafoglalása, vagyis a kereszties háború, mint politikai eszme, elérendő, elismert célként lebegett minden keresztény uralkodó előtt.

Egy normandiai ügyvéd, Pierre Dubois, röviddel 1300 után, két politikai tanulmányt írt. Az egyiknek címe: „Franciaország háborúinak és viszályainak csökkentéséről“. Ebben új békerend mellett kardoskodik, melyet szankciók, bojkottok és semlegesek együttes föllépései biztosítának.

A másik, a „Szentföld visszafoglalásáról“ szól. S benne a kereszténység üdvét a jól átgondolt francia hegemóniától várja. Szenvedélyes francia. Gyűlölete főként az olaszok ellen irányul. A franciák — mondja — eddig még mindig rosszul jártak. Franciaországot az Isten is a keresztes háborúk vezetőjének szánta. A pápának, világi hatalmáról a francia király javára kellene lemondania. Az egész világ számára üdvöt-hozó volna, ha alárendelné magát Franciaországnak, mert a francia nép bölcs ítélőképességét jobban tudja használni, mint bármely más nép.

Itt íme már teljesen érett po'itikai nacionalizmussal állunk szemben. Éppen ilyen öntelt és támadó kedvű nacionalizmus lelkesítette Angliát is s vált okozójává Európa két nagy nemzeti birodalma összeütközésének: a százados francia-angol háborúnak.

A nemzeti öntudat mindkét országban együttszilárdult magával az áUam növekedésével, s jelentős tényezője lett ?z államéletnek. S ez nem következhetett be olyan országokban, melyekben a központi hatalom növekedése s az áUamegység elmaradt: Német- és Olaszországban. Németországban a királyság, illetve császárság nem volt képes arra, hogy politikai erőt jelentő általános népi és államöntudatot kialakítson. Az utolsó nagy Hohenstauf, II. Frigyes maga adta ki kezéből a fejedelmek, urak és városok fö'ött bírt főhatalmát. Egyetemes, eleven német népi öntudat bizonyára volt, de eloszlott a törzshöz, tájhoz, vagy városhoz való ragaszkodás, vagy merő dinasztikus hűség alakiában a megszámlálhatatlan részterületecskék között. A Római Szent Birodalom lassú szétesése ilyenekké, szinte elkerülhetetlennek látszott. A németség ezzel elveszítette politikai jellegét s visszahúzódott az egyszerű szülőföldszeretet ösztönös szintjére.

Itáliában is hiányzott a politikai nemzetté egyesülés hatásos elve. Sem a vaskoronás lombard királyság, sem a

normannok és a Hohenstaufok szicíliai királysága, sem a francia politika hatalmi kalandja: az Anjouk Nápolya nem volt alkalmas kiindulópontja az erőteljes és egységes olasz államvezetésnek s a velejáró népi egyesülésnek. A pápai politika egészen tudatosan inkább akadályozta az ilyen egységtörekvéseket, semminthogy elősegítette volna őket. Velence, Genova, Firenze, Milano s a kisebb-nagyobb városi signoriák a leghevesebb féltékenykedésben és elkeseredett ellenségeskedésben éltek egymással. S mégis, mindé viszályok között, azok ellenére is, állandóan nőtt és fejlődött az általános olasz népi öntudat. A „Roma“ és „Itália“ szavak soha sem veszítették el a nagy múlt nemes csengéseit. Az antik hagyomány erős befolyása itt sokkal eleve-nebb maradt, mint bárhol másutt, s éppen ez a hagyomány jelentette az egységet. IV. Fülöp brutális politikájának gőgös francia nacionalizmusával egyidejűen fölhangzik az olasz patriotizmus és nacionalizmus szava is, hogy soha többé el ne némuljon; mert Dante hangja szólt belőle: „Ahi Serva Itàlia, di dolore ostello. ..“ (Oh Itálialeányzó, a szenvedések tanyája ...) A fölszabadult és egyesült Itàlia gondolata összefügg a római viláгурalom álmával. Egy béke-császár hozza meg Itáliának azt az egyetértést és nyugalmat, amire Dante annyira vágyott. Viláгурalom, *monarchia* az, amit Isten is kíván a földre. S Róma népének hivatása, hogy ezzel a császárral megajándékozza a világot. Es íme jött VII. Henrik, a *németek* császára, hogy a béke művét beteljesítse Itáliában. De kezdettől fogva bal-szerencse üldözte s meghalt, hogy Dante *Paradiso-jinak* legfelsőbb köreiben éljen tovább:

*In quel gran seggio a che tu gli occh't tien'i
Per la corona che gia v'è su posta
Prima che tu a queste nozze ceni
Sederà l'alma che fia giu agosta*

*Dell'alto Arrigo ch'a drizzare Itàlia
Verra in prima ch'ella sia disposta.**

Alig múlt el harminc esztendő Dante halála óta s az a szenvedélyes, költői, misztikus patriotizmus és-unversaüzmus, amit Dante *Monarchiájá-ban* megálmodott, íme, a történelem szinte képzeletfölötti összjátékaképp Cola di Rienzo-ban testet ölt. Abban a Cola di Rienzo-ban, a néptribunban, kit egy féléven át Róma megmentőjeképp ünnepelnek, kí Itàlia egyesítésére s a világcsászárság megalapítására izgat, aztán mint számkivetett, mint fogoly és gyanús tevékenységű politikai lázító tengődik s ki végül Rómában mégegyszer — ezúttal a pápai politika eszközeképp — az élre kerül és egy utcai zavargás alkalmával életét veszti. A népképviselő, a nép és a szenátus klasszikus szabadságának, Róma nagyságának eszményei, a büszkeség Itáliára s a szent törekvés világbéke után, még tán senkiben sem egyesültek csodálatosabban, mint ebben a kis, hiú, hűtlen emberben, Cola di Rienzo-ban, kinek *álma* volt egyetlen nagysága.

A közvetlen politikai és hatalmi kapcsolatoktól eltekintve, Európa népei két olyan téren is találkoztak egymással, melyek természetük szerint kölcsönös megértésre és békés érintkezésre kényszerítették őket.' Az egyik: a kereskedelem, a másik: a tanulás, helyesebben az Egyetem volt. Mindkettő, de különösen az utóbbi gyümölcsözően hatott a nemzet fogalmának fejlődésére. A főbb kereskedővárosokban, hol az árusok a világ legkülönbözőbb vidékeiről özönlöttek egybe, (mint például Brügge-ben) az idegen keres-

* *Ama nagy trónra, melynek díszin jár
szemed, mivel már a korona rajta,
előbb, mint a Lakzi borából innál,
ül majd Henrik, kit a földnek ajka
császárnak mond, s ki jön, hogy megjavítsa
Itáliát, bár nem érett az arra...*

(Babits Mihály fordítása.)

kedők nemzetekké álltak össze. Ezek a „nemzetek“ kétségkívül fokozták a nemzeti együvértartozás érzését, de működésük területe nagy általánosságban a vendéglátó városra korlátozódott. Sokkal mélyebb és általánosabb volt a nemzeti gondolat hatása az egyetemeken. Ilyenek a 12. századtól kezdve egyre-másra keletkeztek Itáliában, Spanyolországban, Franciaországban és Angliában. S végre vitán fölül a párisi egyetem *vitte* el köztük az elsőség pálmáját. A *Studium-nak* nagy volt a becsülete az egész középkoron át. Gyakran valósággal egyértékűnek vették a másik két nagyhatalommal: A *Sacerdotium-mot*, az Egyház, és az *Imperium-mal*, az állam hatalmával. Az egyetemen az Egyház tekintélye uralkodott. Oktatók és tanulók egyaránt a papi rendhez tartoztak. Az iskola, mint olyan, teljesen nemzetközi jellegű volt. Az artes liberales, a teológia, az egyházjog s a világi jog, az orvostudomány tanítása semminemű politikai vagy nemzeti érdek szolgálatában nem állott. S az egyetemek élete kezdettől fogva mégis nemzeti csoportosulásokra vezetett. A legnagyobbbrészt idegen, többnyire szegény és kivétel nélkül fiatal tanulók, a *scholarok* nyugtalan tömege folytonos sűrűlődsében élt a törzsökös lakossággal, mely közé sorsa vetette. Jogaik és egzisztenciájuk védelmére gyakran egymás kölcsönös segítségére szorultak. Mi sem természetesebb hát, minthogy *natio-nkint* tömörültek (akárhogy értsük is ezt a szót; akár régi értelmében, mint szűkebb hazát, akár tágabban: a jogszolgáltatás, a nyelv vagy a szokások azonossága szerint.) Az egyetem kiindulós és középpontja lett a nemzeti organizációnak. Sőt Bolognában, bizonyos értelemben maga az egyetem is ilyen nemzeti diák-korporációk egyesüléséből keletkezett. Ezeket *előbb* hívták külön-külön *universitas-na*. Az universitas szó addig tudvalévőleg nem jelentett egyebet, mint valamiféle egyesületet, korporációt. Bologna diákjai két nagy csoportra oszlottak. Az egyik a lombardok, a toscanaiak és a

rómaiak „nemzeteit“ foglalták magukban, ezek voltak a Cismontani s a másik, a kezdetben nem kevesebb, mint tízennégy nemzetet számláló Trans- vagy Ultramontani-aké volt.

Az eleinte megszámlálhatatlan *nationes* Parisban is hamarosan négy csoportra tagozódtak: franciákra, pikardiakra, normannra és angolra. Ezek közül tehát három csoport észak-franciaországi tájakat képviselt, a negyedik, a *nat'io anglica* magában foglalta nemcsak Nagybritannia lakóit, (akár angolul, akár anglo-francia, vagy akár valamelyik kelta nyelven beszéltek légyen is) hanem ezen felül magába kellett fogadnia a németeket, a skandinávokat, a lengyeleket s még a többi más népet is. A *natio* fogalma körül ezekszerint meglehetősen bizonytalanság uralkodott, amiből idők folyamán természetsszerűen egyenetlenségek származtak. A *natio Alemanniae-t* csak a 14. század közepén választják szét a *natio Angliae-től*; s ez aztán nemsokára ismét alnémet és felnémet *natio*ra tagozódik.

A féltékenykedés és a gyakran véres viszálykodás (sok tekintetben alkotó elemei a *nationes*-nek) az angol egyetemeken Oxfordban és Cambridge-ben sem volt ritkább, mint egyebütt. Az oxfordi statútum hivatalosan is két nemzetre osztja föl a tanulókat. És sajtáságosképp nem Anglia, Wales és Írország között különböztet, hanem Észak- és Dél-Anglia között. Mindenütt, hol nem sokkal ezután főiskolák keletkeztek, mint például a német országokban, megtartják a nemzeti fölosztást. A „nemzetek“ a *magistri artium* ifjú serégéből választott *procuratores* vezetése alatt az egyetemek legelevenebb tagjai voltak. Ez a rendszer a nemzeti öntudatnak minden ország legszélesebb köreibe való behatolását segítette elő, nagy mértékben. S e mellett mégsem ártott az egész intézmény nemzetközi jellegének.

Az egyházi szervezet már régen megkezdte a nacionalizálás folyamatát. Az egyházi igazgatásban, különösen

Anglia, már a 13. században nagy fokát éri el az önállóságnak. Maguk a pápák a nemzeti elvet először a bíborosok kollégiumának ellensúlyozására használták föl, amikor is az 1274. évi lyoni zsinaton az érsekeket és a püspököket nemzetek szerint rendezve vonultatták föl a bíborosok mellett, sőt ellen. Az 1311—12. évi viennei zsinaton végérvényesen nemzetek szerint szavaztak. Az 1378. évi nagy szakadás még csak siettetni látszott az Egyház nemzetek szerinti tagozódásának folyamatát. Minden nemzet vagy a római, vagy az avignoni pápa mellé állt. S mikor végre 1409-ben a pisai zsinat összeül, hogy az Egyház egységét helyreállítsa, a nemzeti elv már végérvényesen diadalmaskodik. Négy nemzet, az olasz, a francia, a német és az angol alkotják a zsinat formaszerinti organizációját is. Ez a zsinat ugyan dol^avégezetlenül oszlik szét, hogy aztán öt évre rá Konstanzában újra összeüljön. Itt a nemzeti elv érvényesítése komoly összetűzésre vezet. Az angolok és a németek kitaranak mellette, d'Ailly bíboros küzd ellene. Anglia vonakodik az ötödik helyet elfoglalni Aragónia, mint negyedik nemzet után. Akaratát, Zsigmond király segítségével, kit diplomáciai megfontolások Anglia felé hajlítanak, sikerül is keresztülvinnie. Egynémely pont megérdemli itt kiíönös figyelmünket. Többek közt az a tény, hogy ezek a *nationes*, hazájuk *egész* népének képviselőjéül tekintetnek ezen a zsinaton. S azután az a körülmény, hogy a nemzetek és a birodalmak nem földik egymást teljesen. A franciákkal együtt szavaznak Savoya, Provence és Lotharingia nagyrészének képviselői, holott ez országok még változatlanul a Római Szent Birodalom tartozékai. Miben ismerhető hát föl a nemzet, mint olyan? Nyelvében, dinasztikus kapcsolatban, vagy egyházi kötelezettségeiben? Erről veszekszenek, de megegyezniük nem sikerül. Lassacskán sejteni kezdik, hogy különbséget kell tenni: *általános* és *különös* nemzetek között. Ezzel persze megint újabb vitaanyag támad. D'Ailly

bíborshoz hasonló férfiak nyilván tisztában voltak azzal, milyen veszedelem származhatik az Egyház egységére, a nemzeteknek a keresztény világ elemeiként való elismeréséből.

E sorban az utolsó, az 1431. évi bázeli zsinat meddő vitái sem hoztak ebben a kérdésben világosságot. De az újra eggyé vált pápaság ugyanez időben a nagy országok királyaival e pontban megegyezésre igyekszik jutni. Ezek a megegyezések azután az Egyháznak amúgyis igen előrehaladott nemzetivé válását végleg megpecsételték. A gallikanizmus és az anglikanizmus itt állnak az ajtó előtt.

A Középkor végén a patriotizmus és a nacionalizmus erői ezek szerint az Egyházban, az államban, nem kevésbé a népben, valamint kulturális téren is föltartóztathatatlannal nyomulnak előre.

II.

A renaissance-tól Napóleon koráig

Nem volt nehéz bebizonyítanom, inennyire tarthatatlan az a vélemény, mely szerint a nemzeti ellentétek a Középkorban ismeretlenek voltak, s a nemzeti érzés a modern kor, a modern állam velejárója. Bármilyen messzi-vissza nézzen is az ember a Középkor távolába, észre kell vennie az élő nemzeti öntudatnak, sőt az egészen szabályszerű nacionalizmusnak megszámlálhatatlan megnyilatkozását. Hiszen ezek az érzések közvetlenül a törzsi rokonságból, a hazai rög szeretetéből, a nyelvközösségből, a hasonló erkölcsből és szokásokból s nem utolsósorban s nemis legkisebb részben a királyhűségből fakadtak. Az állammal és a politikával ezeknek az érzéseknek nem sok a közük; a nemzeti kötelek keletkezését politikai törekvések vagy kérdések alig, vagy egyáltalán nem befolyásolják. Kezdeti fogva kétféle egységgel találkozunk: szűkebbel és tágabbal. A szűkebbnél természetesen legerősebb a közösség öntudata, de a nagyobb egységre vonatkozó ellentét, mint a francia-angol, vagy a német-román minden pillanatban fölülkerekedhetik. A nemzeti különbözőség szinte kivétel nélkül ellenségeskedés alakjában fejeződik ki. De ez az ellenségeskedés magábanvéve még nem válik nagyobb állambonyodalmak forrásává. A hosszú francia-angol háborúról sem lehet azt mondani, hogy nemzeti ellentét volt az oka. De

igaz az is, hogy ez az ellentét éppen a háború következtében valóban kifejlődött. A Középkor egyetlen jellegzetesen nemzeti küzdelme a németek és a csehek között zajlott le, a husszita háborúban. A Középkor végére már kialakultak — a Balkántól nyugatra — Európa legjelentősebb nemzetiségei, többé-kevésbé határozott államkeretben. Az ismert népnevek már régen forgalomban voltak: olaszok, franciák, németek, spanyolok, portugálok, angolok, dánok, norvégek, svédok, lengyelek és magyarok. Mindé nemzetiségek körén belül a törzseknek, nyelveknek, országrészeknek, városoknak legnagyobb változatossága uralkodott. Ez a szó: nemzet, akkor még többnyire szűkebb, regionális egységek megjelölésére szolgált. A kicsiny és nagyobb egység-alakulatok tarka sokfélesége fölött állandóan ottlebegett az általános, keresztény (jól megértsük: latin-keresztény) egység, ami azonban csak egyházi dolgokban aktiválódott, nevezetesen az erős politikai színezetű kísérletekben a keresztesháborúk újrakezdésére, s a szkizma és a zsinatok kérdésében.

Sem a *császárság*, mely tulajdonképpeni hatalmát már elvesztette, sem a pápaság mely egyre jobban belebonyolódott az államközi politikába, nem hathatott többé egységesítőn Európa nemzeti kifermálódására. Maga az Egyház már mintegy a 13. századtól kezdve a nemzeti szétesés folyamatát szenvedte. Az angol egyház sok tekintetben függetlenítette magát Rómától, s a francia is, a nagy zsinatok óta, ugyannerre az útra lépett. Erre következett a 16. században a nagy szakadás, mely Angliában, a német államok felében, Skóciában s a skandináv Északon a régi Egyház hatalmát minden időkre megtörte, s helyére nemzeti felekezeteket és egyházalkotmányokat épített. Még a lényegében annyira nemzetközi kálvinizmusnak is politikai irányvonalakhoz kellett alkalmazkodnia Skóciában, Németalföldön, és New-Eglandban.

A renaissance és a humanizmus ezek szerint olyan talajba hullott, melynek összetételét nagymértékben nemzeti elemek határozták meg. Milyen eredménnyel járt hát a nemzeti elvnek az új szellemmel való találkozása? A válasz nem lehet kétséges. Képzeltető, hogy az éppen újraéledt és a legnagyobb megértéssel fogadott klasszikus hagyomány milyen új anyag-, kép-, példa-, gondolat- és kifejezés-gazdagodást hozott a hazafias érzés és a nemzeti öntudat számára! Ezek az érzések egyébként bizonyos tekintetben már előbb is visszazálltak az ókorba, még mielőtt a renaissance erőteljes, tisztult klasszicizmusa elkezdődött volna. A nemzeti büszkeség némely országban már néhány évszázada trójai — Priamustól vagy Anchisestől való — leszármazásra hivatkozott. Az udvari irodalom minden királyi ház számára, mely ősrégi eredettel dicsekedett, pompás, egészen Ilium hőseiig visszamenő genealógiát költött. Az illetén hőstisztelet alaphangját Vergilius adta meg, ki Róma dicsőítésére Achilles és Agamemnon példáját Aeneasra vitte át. Vergilius iránti hódolatból a keresztény Nyugat a maga részéről szintén trójaiásra hangolódott. Figyelemreméltó példája ez az irodalom életteljességének!

Az 1500 körüli évek humanistáinak az ókor hihetetlenül tág látókörű és elmélyült ismeretében, az antik világ fényének ábrázolásához nem volt szükségük többé mondabéli királyfiakról szóló tarka mesékre. Livius, Caesar, Strabo, Tacitus bőségesen elegendő és hiteles értékű történelmi adatot szolgáltatottak. A legtöbb nép valóban vissza tudta vezetni származását a római időkig. A nemzet nemességét tehát már nemcsak Priamus gyermekei kutatgatják, hanem a helvétek, az allobrogok, sőt a gótok és szvévek is. A klasszikus hagyományból nem csupán az őstisztelet volt megtanulható. A görög és római történetírókból a renaissance nemzedéke azt is megérthette: mi az államalkotó ösztön és a polgári erény, s mit jelenthet az ma is.

A római *patria* fogalom visszanyerte teljes csengését. A középkori latinságban a *patria* szónak, mint láttuk, kétféle jelentése volt: jelentette egyrészt a mennyei hazát, és másrészt a szülőföldet. A késő-középkorban fordításokban a *baza* szó is előfordul ugyan, — a középnémetalföldi és a közép *fel-* és alnémet nyelvben — de kizárólag keresztényi jelentésben. *Patrie* alakjában s valamivel tágabb értelemben, a francia nyelvben is folytatódik ez a szó. Különösképp kezdetben itt meglehetősen ellenállásba ütközik. „Qui a Pays n'a que faire de Patrie“* — tartja du Bellay s azt magyarázza, hogy a *patrie* újmódi betolakodott szó, amolyan „olasz korrupció“-féle. Bizonyos értelemben igaza volt. De a szó azért mégis meghonosodott.

Első pillantásra azt hinné az ember, hogy a humanizmus Róma nagyságának és Görögország nagyszerűségének újjáteremtésére törvő lelkesedésében a sokféle nemzeté szétzördözött Európára úgy fog tekinteni, mint valami eltévelyedésre az eszményképektől. A humanistában eszményi szellemi magatartásként egy bizonyos kozmopolitizmus eleve megvolt. A nemzetekre tagolódás az ő szemében valószínű kultúrazavaró akadályként tűnhetett föl. S a keresztény vallás vájjon nem ugyanezt mutatta-e? A humanizmus alapelvéből valami nemzetközi, nemzetek fölötti egységesítő eszme látszott sugározni.

Valóban ez is volt az álláspontja annak a humanistának, kinek híre legmesszebb hatott s legtovább élt: Erasmusnak. „Mindenkít“ — írja — „ki a múzsák *nyitott* szentélyébe belépett, honfitársamnak, *homopatrída*-nak tekintek“. Vagy egy más helyen így ír: „Minden nemzet irányában az vagyok, amit úgy neveznek: tiszta lap“.** Gúnyt űz a nemzeti önszeretettől, mely népet nép, várost város ellen tüzel „*úgy*, hogy mindegyik barbárnak nézi a többit.“

* „Akinek eddig csak szülőföldje volt, most egyszerre hazásdit játszik.“

** Szó szerint: álba sum amussis.

Franciaországban azt prédikálják, hogy „Isten Franciaország oldalán áll; Angliában és Spanyolországban pedig, hogy nem a császár, hanem az Isten viseli a háborút“, stb. Ezzel az antinacionalizmussal azért természetesen igen jól összeegyeztethető a szülőföldre való ragaszkodás. A *patria* szónak Erasmus ajkán is bensőséges *csengése* van. Mindamellett nála is ingadozó e kifejezés használata. Néha Hollandiára vonatkozik: „*mea Hollandia*“, ahogy gyakori rosszalása ellenére batáviai nyelvjárás szerint maga is sűrűn nevezi. Azt bizonyítja ez, hogy a *patriae pietas-t* magasra értékeli. Más alkalommal a *patria* szót az egész, V. Károly alatt egyesült Németalföldre érti. A területek e konglomerátuma megjelölésére Erasmusnak sem volt még önálló, megállapodott szava. Mint államegész, századának annyi más fiához hasonlóan, Burgundiának hívja. Életének utolsó éveiben a *patria* szó leírásakor, úgy látszik Brabantra gondolt. *Ott* szeretett volna meghalni is.

De Erasmusnak ez az intellektuális kozmopolitizmusa és mérsékelt hazaszeretete inkább kivétel, semmint szabály a humanisták között. Akármilyen különösnek látszik is: a legtöbb humanistában az antik világ túlzott előszeretete háttérbe nemzeti elbizakodottság hangulatát eredményezte. S ez éppúgy bőséges tápot talált a klasszikusok szellemében, mint egy bizonyos fajta kozmopolitizmus. A tudós Budaeus-szal kissé gúnyolódik is barátja, Erasmus, francia nemzeti érzelmeiért. „Te sok dologban igazán nagymértékben hazaszerető vagy, *panu philopatris*. Sokan tán becsülik ezt benned, mindenki szívesen megbocsátja neked, habár véleményem szerint jobban illenék a filozófiához, az egész világot közös hazául tekinteni“. De Budaeus a nemzeti becsület tekintetében éppoly érzékeny maradt, mint volt előbb, s mint volt kora legtöbb humanistája. Erasmus a „Levél a galateabeliekhez“ elé írt bevezetőjében célzást tesz a harmadik fejezetben előforduló „óh ti érthetetlen galatea-

beliek“-re. Budaeus azt képzelte, hogy ez a franciákra vonatkozik, s komolyan megsértődött. Az ember nem lehetett eléggé óvatos ilyen dolgokban. Erasmus egy helyen példákat sorol föl gúnyos kifejezésekre: „*Scytam eruditum, negociatorem integrum, Poenum, Italum bellacem*“. Az olaszok kevésbé harckedvelők? — no bizony, ilyet a feketeingesek elődeinek nem lehetett mondani! Kerekedett is erre olyan tollháború, hogy Erasmusnak sok kellemetlensége származott belőle.

A renaissancenak ez a túlzottan érzékeny patriotizmusa és nacionalizmusa bezzeg egészen máskép hangzik, mint a Középkoré. Ez immár szorosan kapcsolatos az államegység és a nemzeti érdek bizonyos politikai eszméivel. S tudományos fordulatait antik példákból meríti. Kormányok és tudósok céhei tudatosan művelik. Ennek *j.* patriotizmusnak és nacionalizmusnak a történelmi példák és hasonlatok egész gazdag arzenálja áll rendelkezésére, minden korból. A műveltek körében lassan valami közvéleményféle van kialakulóban az európai napi-politikáról. Olvassuk csak el például Morus Tamás Utópiájában azt a szellemes leírást, mikor az író gondolatban résztvesz a francia király legtitkosabb tanácskozásában. A király azon gondolkozik tanácsosaival, miként tarthatná meg, mindenféle fogással és ármánnyal Milánót, mint fűzhetné magához újra Nápolyt, hogy' fogja továbbá a francia fegyveres erővel megverni, vagy átmeneti szövetekezéssel becsapni Velencét, aztán magáévá tenni egész Itáliát, egész Burgundiát (vagyis Németalföldet), Franciaországot s meghódítani még egy csomó más népet, melynek területét gondolatban már régen elfoglalta. Morus a francia politikát alkalmasint egészen Machiavelli Principe-jének szellemében szemlélte (Az Utópia s a Principe keletkezése egyidejű is), melynek kifejezett célja a francia nemzeti hegemóniának egész Európára való kiterjesztése volt.

Míg íme Franciaországban, Angliában és Spanyolországban a nemzeti öntudat a megszilárdult egységű, erős állammal és központosított hatalmával karöltve kifejlődhetett, a német országokban egészen másképp álltak a dolgok. A császárság már régóta nem volt összekötő-, s még sokkal kevésbé egyesítő tényező. Az egyes területek, melyekre a nemzeti érzések vonatkoztak, egyre számosabbak lettek; kezdve a maguk is gyakorta kisebb részecskékből álló nagyobb hatalomcsoportokon, mint Bajorország, Brandenburg vagy Szászország, le egészen a számtalan' többnyire igen jelentéktelen birodalmi városig. Törzsi öntudat, szülőföldszeretet, nyelvközösség, hűség az országúrhoz, mindmegannyi egymással laza összefüggésben álló elem határozta meg eztán is a német nemzeti érzést. S mégis a tudatos németül-ézés mindé rész-megvalósításai fölött, egész határozottsággal ottlebegett egy minden németben közös, rendkívül eleven és meg-megújuló lelkesedés, mely nem ismert különbséget szászok, svábok, észak-, vagy délnémetek között. Ez a lelkesedés a múlt emlékeiből és eljövendő eszményekből táplálkozott s a klasszikus irodalmi ismeretek mindkettőt megújra megtermékenyítették. Ez az új német patriotizmus és nacionalizmus költők és írók ügye maradt. Kifejeződése elsősorban a humanisták latinitása. A régi Germania név az új haza ilyenén megjelölésekor új tartalommal telt meg.

Minden, a nemzeti öntudatot érintő dologban rendkívüli jelentősége van a *névnek*. Németország a Germania nevet kapta a rómaiaktól. A népnyelv a nyelv, a terület, a nép megnevezésére ősidők óta beérte a „deutsch“, a „dietsch“ szóval. Ez nem jelentett egyebet, mint: hazai, népi, saját. A szó maga Olaszországban „tedesco“ alakot öltött. A franciák és a spanyolok a németeket „allemand“-oknak, alemánnoknak nevezték; a középkori latin nyelv, félig a theodiskdeutsch szóból, félig klasszikus emlékek alapján a *teutont-*

cus szót alkotta. Csak az egyházi nyelvhasználatban élt tovább a *Germania* szó. S a humanizmus új életet lehelte belé. Ebből a névből immár nemcsak a császárok dicsőségével zsúfolt középkori múlt büszkesége cseng ki, hanem valami pátoszféle is; a mitikus előidők germán hősiességének és romlatlan erkölcsének pátosza. Tacitus Germaniájának ismerete meghozta gyümölcseit. Ezzel a dagályos, tudós patriotizmussal ismerkedett meg Erasmus első bázeli tartózkodása idején, mikor a német humanisták örvendve fogadták. Szemükben ő volt az a német, ki az olaszokat kiűtötte a nyeregből, s főként ezért becsülték annyira. Szenvedélyesen követelték tőle, hogy nyíltan álljon melléjük. A meglepett rotterdami, kinek jólesett a hízelgés, kezdetben lelkesedéssel fogadta ezt a szerepet. Wimpíelinghez, mint *Germanus Germano*, mint német a némethez, azt írja, hogy „a hamisítatlan német derekasság, mely annyira meghitt sajátunk mindkettőnknek, jól fog esni neked, találkozá-sunkkor“. De a német barátok túlzásaikkal lassankint kezdtek terhére lenni. Érezte, hogy ezek a hangok nemzetközi meggyőződéseikhez sehogy sem illenek. És nem is akarta elrontani dolgát francia barátaival, kik éppen olyan szenvedélyes nemzeti érzésűek voltak, mint új rajongói. Budaeus-szal való levelezésében nemsokára újra feltűnik a *nostra Gallia* kifejezés. Vájjon Hollandia, így tépelődik Erasmus a tudós lelkiismeretességével, az antik források szerint nem inkább Galliához számítható-e, mintsem Germaniához? Minél jobban cibálták mindkét oldalról, annál kisebb hajlandóságot mutatott arra, hogy magát a két nemzetiség közül bármelyikhez tartozónak vallja. S így inkább valami szkeptikus kozmopolitizmus-félébe húzódott vissza, mely klasszikus és keresztényi álláspontjával egyaránt igazolhatóbbnak látszott, s kifejtette, hogy a tudós számára a nemzetek különbözősége mit se jelent, s végül még azt is letagadta, hogy — noha Bazelben lakott — Németország-

ban élne, ami az időben egészen bizonyosan helytelen megállapítás volt, mind államjogi, mind földrajzi szempontból. Az újabb kor hajnala óta egyre inkább a hivatalos történetírás veszi át a nemzeti öntudat kialakítójának és közvetítőjének szerepét. A renaissance idején égő érdeklődés mutatkozik az emberekben saját hónuk és népük történetének alapos megismerése iránt. Többet és jobbat kívántak annál, mint amit a krónikák nyújthattak. Éppen ennek a jobbnak hiánya következtében a nyomtatás fiatal művészete kezdetben ráveti magát a régre, s oly munkákat segít életre, mint a holland Divisie-krónika vagy a Grandes Croniques de Francé. Minden kritika nélkül összehordott ollózások és kivonatok ezek. Utolsó mozzanatai a középkori, és előfutárjai a modern történetírásnak. S ennyiben a kiadó és az olvasóközönség (bármily szűkkörű lett legyen is az még akkor) jóval előtte járt a tudós munkájának. Itália egyelőre az új történetírásnak is példaképe marad minden művelt nemzet számára. Ott már a 14. századtól kezdve kitűnő krónikások működtek, mint Villani és más hasonló céhbéliek, s az irodalomnak ezt az ágát fölvirágoztatták; de az olasz történelem sokkal szorosabban össze is függ a klaszikus ókorral, mint Franciaország vagy Anglia. Az átfogó történelmi ismeret s a kritikai szellem Olaszországban már 1500 előtt kialakul. Ennek eredményeképp megfigyelhetjük, hogy Franciaországban és Angliában az új királyok, XII. Lajos és VII. Henrik, kik mindenki másnál jobban meg tudták ítélni a jó történelmi ábrázolás hatását az államra, — történetíróikat Olaszországból hozták. Megbízta őket azaz, hogy az ország történetének pontos és alaposan kidolgozott képét készítsék el. S gondjuk volt aztán rá, hogy ennek az írásnak királyi tekintélyükkel mintegy hivatalos érvényt is szerezzenek. Azt a veronait, ki 1499-ben ilyen megbízatást kapott a francia királytól, Paulus Aemiliusnak, s az urbinói humanistát, ki 1507-ben az angol királynál

kezdte meg történetírói működését, Polydorus Vergiliusnak hívták. Mindketten hatalmas latinul írott műveket szálítottak. Az egyik a halálával megszakadt *De rebus gesüs Francorum* tíz könyvét, a másik az *Anglicae historiae-t*, 26 könyvben. Ez a nemzeti történetírás kormány megbízásból, persze némileg járószalagra volt fűzve, de a gyeplőt mégsem fogták túl szorosan. Amennyiben a földolgozó a nemzeti legendát, mely már régen a korona gyöngyének számított, *IV 6* tisztelettel kezelte, kritikai tehetségei kibontakoztatására teljes szabadságot élvezhetett. Paulus Aemilius például nyugodtan mondhatta a trójai eredetet merő kitálalásnak, s a galambot, mely Klodvig kereszteléskor a szentelt olajat hozta, valamint Rolandot meg sem említi. A Tudor-ok a törvényességnek jóval fiatalabb és gyengébb lábbon álló igénye alapján már kissé jobban a körmére néztek történetírójuknak. Polydorus Vergilius a Brutusról szóló mesét és Artus király mondáját, az angol történet kezdeti- nek kritikailag teljesen kicsiszolt leírása mellé állítja anélkül, hogy maga véleményt kockáztatna a dologról.

Nem kétséges, hogy ezek a sok tekintetben kitűnő, alapvető művek, ha olvasóközönségük első kiadásukban nagyon szűkkörű volt is, nagymértékben hozzájárultak a nemzeti öntudat gyarapításához és megerősítéséhez. Ez az öntudat egyre inkább valami szigorúan lojális politikai tan és elismert hagyomány színezetével bírt. Mikor azután a humanizmus elérte azt a népréteget, melynek sem ideje, sem kedve, még kevésbé kellő fölkészültsége ahhoz, hogy latin tudományos értekezéseket olvasson, mely azonban a maga számára mégis megkívánt valamifajta új történelmi ábrázolást, ezidőben újra a nép nyelvén író krónikások jutottak szóhoz, Raphael Holinshed Angliában, Belleforest Franciaországban. S hogy a sors e kettőnek tartósabb hírnevet szánt, mint tudós elődeiknek, Paulus Aemiliusnak és Polydorus Vergiliusnak, az nem onnan van, mintha ér-

elemeik nagyobbak lettek volna, hanem, mert Shakespeare forrásul használta őket. Ezzel az átmenettel a latinból a nép nyelvére, természetesen az értéktartalom is nagyot sülyed, körülbelül megint a *Grandes Chroniques* már rég meghaladott szintjére. A nemzeti s a politikai irányzat még inkább előtérbe kerül, mint hajdan. Bernard du Haillan, IX. Károly historiográfusa követi Paulus Aemiliust, de elbeszélésébe újra beleszövi azokat a meséket és legendákat, melyeket amaz elhagyott; bár természetesen sejteti, hogy ő maga mit gondol erről. Neki nem az volt a főadata, hogy a korábbi humanisták nemzedékének megbízható ismeretek után való tiszta és heves vágyát csillapítsa. Neki olyan irodalmi ízlést kellett kiszolgálnia, mely színesebb, terjengősebb ábrázolást kívánt. Az *Amadis-regények*, a lovagregény e túlzóan romantikus válfaja közönségének, a nemesi katonaságnak és az udvari széplelkeknek ízlését. Du Haillan-nak tehát újra ebbe a romantikus, hősi hangnembe kellett átcsapnia, megint csak a lovagi eszményekért kellett lelkesednie, bármennyire elcsépeltek voltak is azok. S ha ezzel nem éppen a történelmi tudományok épületéhez hordott is követ, annál inkább növelte a nemzeti eszme erejét. S Franciaország helyét végre is ez biztosította a népek családjában.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a patriotizmusnak és a nemzeti öntudatnak a renaissance adta meg azt az érettséget, azt a szilárdságot, azt az erőteljesen lüktető életet, ami művészetéből, gondolatvilágából s a benne gyökeredző emberi viszonylatokból oly izzóan sugárzik felénk.

Mielőtt tekintetünket az újabb századokra irányítanék, egy kis kitérőt kell itt tennünk. Eddig olyan jelenségeket figyeltünk meg, s tárgyaltunk példákkal megvilágítva, (tárgykörünkön belül), melyeknél a nemzeti fejlődés kezdetei szinte előremegalkotottaknak látszottak, akár egy a természettől megmintázott terület-mag, akár valami ősrégi törzsi- vagy nyelvrokonság, vagy tiszteletreméltó korú és

szent hagyományú királyság alakjában. De föl kell jegyeznünk a nemzeti fejlődés oly eseteit is, melyekben a végleges néppé-, vagy állammá-válást történeti események sajátos összetalálkozásaiként kell föltüntetnünk. Itt azonban vigyáznunk kell, mert előadásunk könnyen félreérthetővé válhatik. Alaposabb vizsgálat azt mutatja, hogy a fejlődés az előző esetekben sem olyan szükségszerűen előre-meghatározott, mint amilyennek föltételezésére olyannyira hajlunk. A történelem nem ismer változhatatlanul előre megállapított folyamatokat. Ezek közé az esetek közé, melyekben a nemzeti fejlődés kiindulópontja nem fejezhető ki egy szóval, tartozik Németalföld és Svájc. Első pillantásra mindkettő számára a természeti adottság látszik predomináns tényezőnek. A legmagasabb hegyvidék és a legmélyebben fekvő folyam-delta bizonyos fokig teremtve látszik lenni a szabadságra és az önállóságra. Ez az állítás azonban ilyen formában túlságosan egyszerűre zsugorítása a kérdésnek. Az alpesi vidékek szövetségei nem vezettek szükségképp a német birodalom széteséséhez. Nem is az volt a céljuk. Minemőségük szerint miben sem különböztek a 13. és 14. századi Délnémetország egyéb város- és osztályszövetségeitől. Egyik csakúgy, mint a másik, alkalmi összeállítás volt, egyesülés *ad hoc*, a célszerű központi hatalom hiányának kiküszöbölésére. Valamivel változott körülmények között a svájci szövetségek, akár csak a németek, rövid idő múlva fölöslegessé váltak s önmaguktól megszűntek volna. Kevés politikai alakulat keletkezett oly esetleges, kiszámíthatatlan módon, mint a svájci eskü-szövetség, mely a német kantonok összeállításából s a később hozzájuk csatlakozó latin kantonokból nőtt elő. A nemzetiség és a haza fogalmának tágíthatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint Svájc szilárd közössége: három nyelvterület s mégis egy nemzet, három kultúrközösségben egy részvétel s a szétetésnek leghalványabb tünete se; s mindez olyképp, hogy a

kantonok összessége még csak nem is *egy* kultúrközpont körül kering, hanem legalább öt-hat ilyet számlál.

A németalföldi nemzeti öntudat keletkezéséről és fejlődéséről keveset kell szólnom: különböző összefüggésekben nem egyszer írtam és beszéltem erről a kérdéstről. A provinciák egységtömörülése itt éppoly kevésbé természeti adottság eredménye, mint Svájcban. Hiszen az Alföldön fekvő területsávok csoportjának nincs is természetes határa sem Keletnek sem Délnek. A nyelvi állapotok inkább kettősséget kívántak volna, a gazdasági, politikai és kulturális helyzet inkább egységre utalt. Mégis kétszer sikerült ez az egyesülés, a dinasztikus és a nemzetközi politika összeműködésének eredményeképp, — kétszer meg nem sikerült. A határvonal, mely az egyesült provinciák köztársaságát a spanyol Németalföldtől elválasztotta, igen törekenynek bizonyult. A nemzetiség fogalmának rugalmassága és feszítő ereje ismét jól kivethető ebben az esetben: *két* nemzet keletkezik itt *egy* helyett; az egyik, az északi, a maga néprajzi egységében és uralkodó háza, az Orániai Ház sorásával való mély összeforrottságban, erősnek bizonyul, s a másik, a déli, bár a fájdalmas flamand-vallon dualizmus erősen terheli, mégis megállja helyét minden téren magasrendű alkotásaival s Európa tiszteletét érdemli ki önként hozott áldozatáért.

A németalföldi, *svájci* és belga nemzetiségi kérdésnél jóval bonyolultabb Ausztriáé. Azé az Ausztriáé, mely legalább két évszázadon át Európa diplomáciai középpontjának számított. Az önálló államegységgé és hatalommá fejlődés kiindulópontja *itt* egy dinasztia volt. A Habsburg-ház. A korai Középkor bajor törzsű német Ostmark-ja, előbb mint örgrófság, majd mint hercegség, hatalmasan fellendült s határhelyzete ellenére hamar központjává vált a német kultúrának. A császárság a Habsburgoknak szinte az ölébe hullt, előbb csak átmenetileg, 1300 tájt, később a 15. szá-

zadban végérvényesen. Az örökös tartományoknak valóságos koszorúját fonták az osztrák hercegség köré, s a főhercegi cím fölvetelével — voltaképp minden különösebb jogosultság nélkül — a többi német fejedelmek fölé emelkedtek. Ausztria ura csak királyi minőségében volt első a választók között. E család egész fölemelkedése a Római Szent Birodalom keretei között történt. Csak a burgund örökség esett e kereteken kívül. Igaz, hogy ez a kivétel igen nagyjelentőségű volt: a gazdag Flandria, a francia korona hűbére, s a burgund örökség legbecsesebb darabja került így a Habsburg-házhoz. Csak e révén válik a Habsburg-ház nemzetközi hatalommá. S Flandria birtokából fejlődik ki az az ellentét a Habsburgok és Franciaország között, mely néhány századon át hatalmában tartotta az európai politikát. S mintha a viszályoknak nem volna még elegendő magja: következett Ausztria egyesülése Spanyolországgal s aztán a magyar korona megszerzése, mely utóbbinak fénye ugyan a török háborúk következtében meglehetősen elhalványodott. Így vált Ausztria a 16. század közepe előtt Európa legnagyobb és legnemzetközibb hatalmává. S vajjon beszélhetünk-e ennek következtében osztrák *nemzetről*? Semmi esetre sem. A nacionális és dinasztikus elemeknek sokfélesége él itt együtt a császárság fényében. Egyelőre nem több ez ennél. Ebben a „nemzetköziségben“, aminek az 1600 körüli Ausztriát joggal nevezni lehetne, a német elem alig dominált a burgundok, a németalföldiek, olaszok, csehek, magyarok, stb. között.

A harmincéves háború alapján nem igen szaporította a Habsburg-ház dicsőségét, sőt inkább kiélezte az amúgy is állandó viszályt Franciaországgal. Ausztria mindamellett valamivel később egy valóban európai föladatot vállalt, s azt fényesen meg is oldotta: a törökök elleni küzdelmet s a támadó kedvű imperializmusát még egyszer érvényesíteni akaró törökség visszaszorítását. Ritkán volt még az euró-

pai konstelláció annyira nemzetközi, mint ekkor, amikor 1683-ban németek és lengyelek együttesen úzték el a törököket Bécs kapui alól s mint mikor röviddel ezután egy francia herceg, Savoyai Jenő, a német császárnak nyert csatákat, melyek végképp megszabadítandók voltak Európát a török veszélytől. Ez az erőteljes politika véghezvitte azt, ami V. Károlynak, háza szinte határtalannak mondott hatalmával nem sikerűt: Mária Terézia Ausztriája állammá lett, s hazává. Oly hazává, mely a maga tarka néprajzi alkában is termékeny talaja lehetett mindenfajta nemzeti érzésnek s egyben a hűségnek is. E felix Austria szívében: Mozart, Haydn, Beethoven, és Schubert személyében ülte a német kultúra legszebb diadalait.

De éppen ebben a Németországgal való eltéphetetlen, bensőséges elkötelezettségben rejlett az elkövetkező idők végzete, az osztrák nagyhatalom, s az osztrák haza számára: a porosz viszály, az új császárságból való kirekesztés, a szövetség, mely az 1918. évi összeomláshoz vezetett és a mai Anschluss. Földoldás-e Németországban vagy önállóság Németország mellett? — ez a tragikus kérdés egyelőre megoldódott. S az a nemzetközi államhatalom, mely Európa e legnyugtalanabb részét, ha mégoly lazán is, Összetartotta, — romokban hever.

V. Károly, II. Fülöp és Erzsébet kora a haza és a nemzet jelenségét teljesen kiérlelte. Mindkét fogalom szorosan összekapcsolódott most egy erőteljes államszerkezet képzetével, s a kormányzás fontos földadataival. A korszellem kedvezett a felsőbbség nagy tekintélyének, s az abszolutisztikus kormányformáknak. A korona és a törvények méltóságát az ellenreformáció és a barokk életstílusa az égig emeli. A fejedelem alakja egyszerűen isteni fényt kap; az állam és a nemzet lényege szinte kizárólag a királyi vér fenséges méltóságában fejeződik ki. A királyok politikája a 16. században mindenekelőtt dinasztikus politika. Vagy

tán méginkább a Korona politikája. Mert a fejedelmeket nem házuk anyagi érdeke vezeti, hanem egészen bizonyosan valami magasrendű nemzeti fölfogás, a föladat nagyságának tudata, és pedig oly föladaté, melyben a nép s az ország közvetlen érdekét kiváltképp a korona fénye rejti. Az ország gazdasági érdekei bizonyára folytonos és előkelő szerepet játszanak ebben a belátó politikában, de a közjólét, a jogi rend, s a kultúra tudatos ápolásáig ez az állambölcsesség ritkán emelkedik. Elméletileg eléggé világosan állt a fejedelem előtt a nép üdve. A *res publica*, a *salus publica* kifejezések kezdettől beletartoznak az uralkodás művészetének szókincsébe. Már a Középkor is ismeri a „fejedelmek tüköré“ irodalmi műfaját, s az „intést“, mely a fejedelmek kötelességeit ismerteti és föladatait körvonalazza. Ez a műfaj egyébiránt inkább klasszikus stílus-virágokat és keresztény erkölcsprédikációkat tartalmazott, semmint a gazdasági és a szociális viszonyok belátó megértését. Többé-kevésbé ezekkel a „fejedelmek tükörei“-vel összefüggésben keletkeztek a politikai vezérfonalak, mint Machiavelli // *principe*-je vagy Jean Bodin és az úgynevezett monarchomach-ok írásai. A gyakorlatban azonban a fejedelmek és az államférfiak eléggé hevenyén összetákolt politikai sajkákban evezgettek. A számítások durvák és rövidlátók maradtak s az eszközök, leszámítva tán az ármányokat és a vesztegetést, — elégtelenek és célszerűtlenek. Az állam vezetői iránt tartozó minden tisztelet mellett is II. Fülöp vagy az utolsó Valois-k politikáját, mint szellemi ténykedést alig tekinthetjük egyébnek gyámoltalan handa-bandánál, oly eszközökkel, melyeket sem megérteni, sem velük bánni nem tudtak.

A 17. században megjelenik a hazafias érzés és a nemzeti öntudat ideológiája, (vagy helyesebben phraseológiája), fölcicomázva mindenféle ókori színes aggatékkal és díszítménnyel. Elég, ha e téren Vondel kifejezés-készle-

tében előforduló töméntelen klasszikus motívumra utalok. E klasszikus fordulatok közt egy különös bensőséggel csengett. Ez a *pater patriae* kifejezés volt. E megtisztelő cím nemcsak a koronás főknek szólt. Hiszen maga a római szellem is köztársasági vonatkozásban alkotta meg és Cicerót ékesítette vele. Valójában a római és a görög patriotizmusnak ez az egész képgazdasága jobban is illett ahhoz a néhány államalakulathoz, mely megmaradt a polgári szabadság s az esküvel erősített szabad kötés mellett, mint a kifejezett abszolutizmusok fényelgő méltóságához. Most, hogy a svájci eskü-szövetség, rövid ideig tartó fényes hőskora után mély árnyékba borult, s Velence és Genova tetteje elhanyagolt, mindenekelőtt a fiatal németalföldi köztársaság volt az, mely a szabadság politikai eszményét fennen hordozta, s a klasszikus hazafogalmat teljesen megértette. A *pater patriae* díszítő cím Orániai Vilmosra jobban illett, mint bárki másra. Ha valahol, hát itt értették meg *igazin ezt* a régi szót: „patria“. S ha azt a pátoszt, amit ez a szó tartalmaz, valahol megérezhették, úgy az azok szívében történt, kik ezernyi veszedelemmel dacolva, hazatérőben voltak az Egyenlítők körül való szakadatlan utazgatásukból az „édes Németalföld“-re, „soet Nederlant“-ba.

De nemcsak a patria és a *pater patriae* kifejezések vertek a németalföldiben hazája történelmével egybecsengő visszhangot. Ugyanez áll a *hazafi* szóra is. Mert még jóval azelőtt, hogy a 18. század szelleme ezt a szót hevesen vitatott pártjelszavává tette, a hágai „belső udvaron“, az államok székhelyén, már elhangzott az annak a hűséges férfiúnak ajkán, (s szavai a holland történelemben ércbevésve fönmaradnak a késő utókorra), ki így szólt utolsó órájában: „férfiak, ne higyjétek, hogy hazaáruló vagyok; becsületesen, jámborul, jó *hazafihoz* méltón cselekedtem; s akként halok is meg.“

Oldenbarnevelt szavai megértetik velünk, milyen je-

lentőségre emelkedett a hazafi név a 17. század nyelvhasználatában. Ez a szó a humanizmussal együtt jelent meg; a latinból származott s kezdetben annyit jelentett, mint „földi“. Nemsokára a hazaszeretet is hozzájárult az értelméhez. Kiliaen szótára mindkét változatban közli; hazafi, annyi mint: földi és *patriae amans*. A Spanyolország elleni németalföldi fölkelés elején pártelnevezéssé lesz ez a szó, többnyire ilyen összetételben „jó hazafiak“. A „hazafi“ szót a spanyolokhoz szító, a királyhű ellentétéképp használják, minden esetben az Orániaihoz tartozás megjelölésére. Jellemző, hogy a *patriote* a francia nyelvben sokkal később megy át a közhasználatba, bár *bons patriotes* változatban (igaz, hogy csak egyetlen egyszer) már a 16. században is előfordult. Saint Simon herceg *patriote*-ként dicsőítette Vauban-t, állami reformtörekvéseiért. S ez arra indította Rousseaut, hogy a szó kitalálását St. Simonnak tulajdonítsa. Mások azt állították, hogy a szó Angliából származik. Valóban, a hazafi szó Angliában hova-tovább a szabadság barátja jelentéssel azonosult. Már a 17. században szívesen nevezték itt magukat *hazafiaknak* bizonyos csoportok és szövetségek, melyek az államvezetés reformjait óhajtották. A szabadságszeretet jelentésnek általános elismertetése Lord Bolingbroke idejében történt, mikor az 1738-ban kiadja vitairatait. Ezekben hevesen támadja a hosszúéletű Walpole-kormány langyos békepolitikáját. *A Patriot King* az egyiknek, és *On the Spirit of Patriotisme* a másiknak címe. A király személyes tekintélyére s a nép szellemére apellál bennük a parlament megmerevült arisztokráciájával szemben. Ha akarnám, igazi nacionalizmusnak is nevezhetném ezt, még akár a fasizmus némi előízét sem tagadnám meg tőle. De Bolingbroke Alkibiades-szerű egyénisége nem arravaló volt, hogy tartósan megragadja az angol közvéleményt. A hazafi kifejezés nemsokára neveltségessé vált Angliában és elkopott. „Patriotism is the last refuge of a

scoundrel“ (A hazafiság az ármányosnak utolsó menedéke) szövegét Dr. Johnson Boswellhez. De a szónak angol értelmezésű használata (patriot = a nép, a szabadság barátja) most Franciaországba is behatol, hogy végül a német-alföldi köztársaság polgárháborúiban annak a pártnak híveire találjon alkalmazást, kik köcsögkalapban és pipával az agyarukon, fehér pincsi-kutyát vezetve feszelegtek az utcákon.

A hazafiság fogalma ezek szerint a hazához való hűség* szférájából népszabadságra, jogegyenlőségre, államreformra, szociális haladásra és ... forradalomra való törekvéssé módosult. Ezenközben természetesen eredeti alakjától, a saját tájtól, a saját házküszöbötől is egyre távolodott 9 ősi jelentéstartalmát, az emberrel együttműködő ragaszkodást a földhöz-röghöz, lassan veszíteni kezdte. Mert ennek a szabadságnak többé nem az volt az eszménye, hogy a hagyományos nemzeti szabadságokat fönntartsa, hanem hogy az emberi boldogságot s a társadalmi tökéletességet az egész földkerekségen elterjessze. A nemzet és az állam gyakorlati politikai eszméje, s az emberszeretet és világpolgárság egyetemes eszménye közt — aminek megvalósulása a 18. század okos és érzelmes szellemei előtt oly közelinek látszott, — valóságos szakadék keletkezett. A Nemzet és a Haza az emberiség egyetemes egyetértésében és testvérisülésében már-már elmerülni látszott. Hogy' is lehetett volna az eljövendő világ filozófusok alkotta derűs képében helye nacionalizmusnak? S mégis volt! A bölcsesség-keresők elméleti elképzelései a gyakorlatban korántsem váltak be úgy, mint azt rendszereikben előrevetették. Montesquieu és Rousseau, a szociális gondolat két vezető szelleme, ez időben a konkrét haza, vagy a konkrét nemzet eszméjét alig méltatta figyelmére. Montesquieu az *Esprit des Lois*-ban inkább néprajzi és társadalmi, semmint politikai gondolat körben mozog. Rousseau pedig előszeretettel elvont-

ságokban él: az emberi államalkotás és együttélés abstrakcióiban. S mégis még a *Contrat Social* rendszerében sem lehetett semmi egyéb a szabad egyesülés tárgya, s a *volonté générale* hordozója, mint az egyetlen reális mennyiség: az állam és a nép. S így a *Considérations sur le gouvernement de Pologne-ban* (1772.) maga Rousseau alkotta meg az igazi nemzeti politika programját. Sőt a törvényhozás egyenes céljának tekinti a néplélek tudatos, nemzeti szellemű kialakítását; a nevelés céljának pedig azt a törekvést, hogy a hazai szokások és hagyományok a nép szívében meggyökeresedj ének.

Ennek a Nagy Forradalom felé haladó kornak szellemében két eszme küzd egymással: az egyik, az egyetemes testvérisülé⁹ elmosódott eszménye, a türelem, az emberség, a békés közösség vágya, oly közösségé, mely üdvét az általános szabadságban s a harmonikus, természetközei életben találja meg, s a másik, nemkevésbé fejlett érzék minden iránt, ami a saját országra, a saját népre vonatkozik. A nemsokára kitörő forradalomban a száj ugyan még egyetemes emberszeretetet és erényt hirdet, de a fegyveres kéz a haza és a nemzet nevében jól odavág. Leginkább kézügybe mégis csak a szív esik. A *Patrie* és a „nemzet“ azelőtt sohasem jelentettek még akkora hajtóerőt, s hatásuk sem volt soha olyan tartós, mint az 1789—1796-os években. Ez a tény csak azt bizonyítja, hogy a természet mindig újra meg újra erősebb az elméleti tanoknál. S emellett az emberek változatlanul abban a hitben éltek, hogy követik a tanokat. A nemzetgyűlés első dolga, hogy meghirdesse az emberi és polgári jogokat. Ezt tartja legfőbb kötelességének. Jól jegyezzük meg: előbb van az ember, aztán jön a polgár. De mihelyt az emberi jogokat formába kell önteni: rögtön s elkerülhetetlenül ott az állam, hogy a közösségnek keretet adjon. Az emberiség — sajna — nem lehet a forrón vágyott szabadság hordozója. A szabadság élettere a haza,

s alanya a nép. S így a francia forradalom kezdettől fogva hatalmas mértékben hozzájárult a patriotizmus és a nacionalizmus szenvedélyes föllobbanásához.

A nagy átalakulás színpadán ezenközben különös közjátékok voltak láthatók. A forradalom idilli esztendejében, 1790-ben, mikor mindenki azt hitte, hogy minden az emberi nem javára fordul, s közel az idő, hogy az emberiség szent egyetértésben testvérré egyesüljön, egyszerre csak — pontosan június 19-én — különös menet jelent meg a nemzetgyűlésben: arabok, poroszok, svájciak, svédek, hinduk, szíriaiak, brabantiak, lüttichiek, stb., stb., mind-valamennyi saját nemzeti viseletében, a fantasztikus Klever Anacharsis Cloots báró vezetése alatt. Mint a *génre humain* képviselői, megkérni jöttek ők Franciaországot, hogy a szabadság és testvériség ünnepén résztvehessenek, s aztán népeikhez elvihessék a fölszabadulás közeledtének híret.

Montesquieu óta tantétellé vált, hogy a szabadság a Tacitus-leírta germán őserdőkben született, s hogy a régi germán szabadságnak ebből a talajából nőtt ki Anglia álami berendezkedése is. Franciaországban is elfogadták ezt a dogmát. Bizonyos büszkeséget származásuk germán elemeire már jóval korábban is észrevehetünk a román népek között, de most, mikor a romantika diadalmasan úrrá lesz a szíveken, egyenesen dicsőséggé válik a germán származás. Tocqueville gondolkozás nélkül beszélhetett „*nos eres les Germains*“-toi és barátja, Gobineau, fölkapja ezt az ötletet. Ez az eszme egészen különös körülmények között jelenik meg a forradalom idején. A Konventben a fentemlített Anacharsis Cloots 1793 április 24-én kifejti Egyetemes Köztársasága rendszerét. „Il a demandé“ — így szól az egykorú tudósítás — *la suppression du nom françois, il a pensé que le nom de Germains nous conviendrait parfaitement*“. A Marseillaise már megvolt ekkor, a szenvedélyek föllángoltak, s a forradalom seregei fölkerelkedtek, hogy

Franciaországnak megadják „természetes határait“ s a népeknek szabadságukat.

Természetes határok! Élettér! Minél nagyobbat változik a politika, annál inkább *visszatér*. A természetes határok vágyában újra föléledt az a harcias nemzeti expanziós politika, mely Richelieuvel kezdődött s XIV. Lajossal folytatódott. De a „természetes“ szó immár megtelt a 18. század „filozófiájával“: a természet a jó legfőbb foglatának számított, s az embernek, az életnek, a szellemnek engedelmesen ehhez kellett igazodnia. A haza területének katonai kitérítése semmi egyéb sem volt, mint engedelmesség a „természet“ parancsainak. Az elnyomott népek egyetemes fölzsabadításának eszméje is közvetlenül Rousseau gondolatmenetéből folyt. Éppen azzal, hogy társadalmi szerződésének ideáját nem egy bizonyos államra, vagy egy bizonyos nemzetre vonatkoztatta, hanem egyetemes érvényű rendszert teremtett, egyengette a talajt Rousseau az egyetemes nacionalizmus számára (ha ugyan van ilyen?), mert hiszen az eszményi állam konkrét egysége végeredményében csak a nemzeti állam lehet. S így Rousseau államtana legtisztább kifejeződését abban a műben érte el, amivel Bonaparte folytatta a konvent hadseregének diadalait: ropant ékes antik nevű szabad köztársaságok koszorú-rendszerének forradalmi megalkotásában, mint a Batáviai köztársaság, a Helvét, a Cisalpin, a Liguri, a Partenopéi („respublica neapolitana“ már nem is hangzott volna eléggé klasszikusan) köztársaság.

Mindamellettt más erők is táplálták a nemzet és a haza eszméit a 18. században, mint Rousseau „naturalizmusba és Montesquieu szociológiája. A népéletről, a népi szokásokról, a népdalról, a mondáról, a meséről és legendáról való képzetek az élet melegségét és sokféleségét s varázsuakat, mely a szíveket megdobogtatta, semmiképp sem bölcselmi észokokból nyerték, hanem az esztétikai szemlélet-

ből s a velük való lelkiismeretes, szerető foglalkozásból. A romanticizmus gyülekező esőterhek és vihartagvas nyári felhői elfödtek a fölvilágosodás- s a racionalizmus józan napfényét. A romantikus tudat kincseit azonban előbb felszínre kellett hozni. S ehhez sem a filozófusok, sem a költők munkája nem volt elegendő. A szorgalmas kutatónak kellett jönnie, hogy ezt elvégezze. A történelmi-filológiai úttörést, melyen a romantika szelleme azután elindulhatott, Johann Gottfried Herder végezte el. Herder öt évvel volt idősebb Goethénél s egy évvel Schiller előtt halt meg. Egyike volt azoknak a szellemeknek, kikből hiányzott ugyan a nagy alkotó erő, de kiknek működése azért mégis hallatlanul termékenyítővé vált. Nem írt tökéletes műveket, melyeket ma Í9 olvasnának az emberek, de mintegy alapot rakott, melyen a nemzet és a haza fogalmai továbbfejlődhettek. Á képet, mit a népről, a szociális élet és a kultúra voltaképi hordozójáról, a tarka részletrajz ezerféleségével alkotott, a népdalok, a régi szokások és hagyományok tömkelegéből varázsolta elő. ő az atyja mindannak, amit ma néprajznak nevezünk, s az egyetemes irodalomtudománynak is. Nagyrésze volt abban, hogy az irodalom megszabadult attól a balhittől, ami még Voltaitet is fogvatartotta: a Szépség kánonától. Attól az eszménytől, melyhez minden igazodni tartozott. Mindenben a valódi, az őseredeti, a sajátyszerű kifejezését kereste. Figyelemreméltó, hogy Herder a népit, a népszellemet nem a maga német honfitársai között pillantotta meg, hanem Rigában, a lettek között. Herder nem az a szellem volt, aki politikai fogalmakban gondolkozott. Gyűlölt minden hatalomravágyó, hódító politikát. Még kevésbé ismert el faji kategóriákat. Nem különös, hogy az az ember, ki mindenkinél többet tett a népsajátság, a népszellem, a népiség, a népjellem fogalmainak kifejtése körül, maga nem hitt a népi sajátságok velünkszületésének és örökölhetőségének tanában, sőt ellenkezőleg, abban hitt,

hogy az emberi szellem kialakulásának folyamatában a környezet a főszerep. Ennek ellenére is éppen ő vált az új színezetű nemzeti öntudat legbefolyásosabb nevelőjévé.

A 18. század olyan időszakokkal végződik, melyben a nemzet és a haza kérdései, jobban mint valaha, az európai élet középpontjában álltak. De nem ám bölcseleti viták, vagy egyensúlyukat kereső államok diplomata-forgalmának alakjában, hanem *valóságosan*, hosszadalmas háborúk nyugtalanságaiban. Bonaparte vállalkozik rá, hogy az igazság, az emberek és népek jogegyenlőségének eszményeit, amiket a forradalom olyan szépen megálmodott, hatalom-ösztönének és uralkodótehetségének parancsa szerint a fejük tetejére állítsa. A nemzetiség s a haza alapelvei — bár a szájakon ottlebegtek még — időnkint jól elrejtőznek a kíméletlen imperializmus hallatlan sikerei között. A tábornok konzullá lesz, a konzul császárrá, s a császár királyságokat varázsol elő háromszögű kalapjából, a hajdani Európában. Paris a világváros, minden hatalom kiindulópontja s a kultúra folyamainak deltája. Az újsütetű batáviaiaknak el kellett felejteniök, hogy nemrég még hollandusoknak hívták őket, s a toscanaiaknak jól meg kellett jegyezniük, hogy most újra etruszkokká váltak. S mindenkinek meg kellett elégednie azzal, hogy most „francia“ lehet. A császárság végzetszerű álmában a haza és a nemzetiség fogalmának nincs többé mit keresnie.

De jön idő, mikor kitűnik, hogy államokat és népeket nem olyan könnyű kiirtani és megsemmisíteni, mint fegyveres erővel legyőzni és időlegesen elnyomni. Európa egyes megszilárdult államalakulatai visszanyerik ellenállóképességüket. A soha le nem győzött Anglia, a fanatikus Spanyolország és az újraéledt Poroszország nemzeti erői Európát Lipschtől Waterloo felé sodorják.

III.

A tizenkilencedik század

Az 1814-ben Bécsben összegyűlt fejedelmek és diplomaták főadatukat, hogy a kimerült Európa tartós rendjét biztosítsák, nem tudták teljesíteni. S ez bizonyára az alapelvek elégtelenségén múlt. De azért persze méltánytalanság volna egész munkájukat hiábavalónak bélyegezni. Hiszen a bécsi kongresszus határozatai minden tökéletlenségük mellett is a béke tartós korszakával ajándékozták meg Európát. Apró, fölületi zavaroktól eltekintve, majd félszázadot ölel föl ez a korszak. Kérdés ugyan, hogy ez a szerencsés eredmény a diplomaták tisztult bölcsességének volt-e köszönhető, s nem inkább a véletlen körülmények egész sorának, melyek kivülestek a jószándékok körén. Talán éppen sz a tény volt olyan üdvös hatású, hogy ellenálltak a szép alapelvek csábításainak. A bécsi kongresszus egyszerűen a császárság végrendeleti végrehajtójaként szerepelt. Ez volt az egész. Elvekben egyébként, melyekre hivatkozni lehetett, nem volt hiányt: ott volt a drága szabadság, (tetszés szerinti értelmezésben); egysége mindannak, ami a természet rendje szerint együvé való; elismerése minden nemzet jogának az önállóságra (tekintet nélkül annak gyakorlati megvalósíthatóságára); szükséges egyensúlya a szuverén államoknak, melyek ugyan nem állhatták, de nem is nélkülözhatték egymást; végül az állampolgárok részvételi joga az állam igaz-

gatásában. Szinte szerencse volt, hogy e pontok előráncigálására nem nyílt alkalom. A kongresszus még így is — kevésbé elvi alapon, sokkal sommásabb eljárással — éppen *elég* nehezen ért el elfogadható eredményt. A kongresszus vezető személyiségei közül egyetlen egy lépett fel alapelveivel: a legyőzött Franciaország képviselője, Talleyrand. Az alapelv, melyet ő hangoztatott, a legitimitás elve volt, s valóban nagy sikert aratott vele. Nem iróniának, vagy inkább a történelem élcének látszik-e az, hogy a legitimitás, egy dinasztiaának öröklött joga a trónra, az az idea, melyet egy egész évszázad bölcsei elavultnak, nevetségesnek, emberhez nem méltónak kürtöltek ki, s melyet csak nemrég is lábbal tapodott a császár, most egyetlen egyetemesen elfogadható, egyetlen gyakorlati politikai eredményre vezető elvnek bizonyul?

Még valaki adott elő 1814 szeptemberében egy elvi gondolatot, de az nem ült a kongresszus fenségeseinek társaságában, s ideája még sokkal nagyobb magasságokban lebegett, mint a szabadság, a nemzetiség, az alkotmányos kormányzás, az álíamegység elvei együttvéve. Saint Simon volt az. A kongresszus megnyitása alkalmára Genfben egy kiáltványt írt e cím alatt: „*De la Réorganisation de la Société européenne ou de la nécessité et des moyens d'rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique.*“ ő tehát — s épp ez benne a figyelmreméltó — Európát valóságosan fönnálló közösségnek, *Soaété-nek* tekintette, melynek *újrendezése* olyannyira szükséges. Szinte fölösleges megemlíteni, hogy az irat teljesen hatástalan maradt.

A bécsi kongresszus azt tette, amit a körülmények parancsoltak, s ami az ellentétes érdekek fáradságos mérlegelése alapján lehetséges volt. Határozmányainak ehhez képest megadta a helyreállítás és a jogszerűség látszatát. Ausztria gyarapítása Itáliában kárpoztásnak számított az el-

veszített német területekért, az orosz császár fennhatósága alatt álló lengyel állam a fölosztásokat jóvátevő helyreállításnak látszott, a Rajna-vidéknek és Szászország felének bekebelezését Oroszországba kártalanításnak és jutalomnak tekintették. A nemzeti önállóságra való igények ezek mellett legföllebb csak frázisnak hatottak. S vajjon ezért alapvető hibaként a belátás s a megértés hiányát kell-e a bécsi kongresszus szemére vetnünk? Az ilyen elhamarkodott ítéletet utólagos történelmi bölcseségnek nevezhetnénk. S ez olcsó bölcsesség nagyon. A nemzetiségi elv, hasonlóan más általános jellegű, elvont elvekhez, sem érett, sem alkalmas nem volt arra, hogy a politikai együttélés alapjául szolgáljon Európában. Csak századunkban vált általánosan elismert szenvedélyes törekvéssé s jelent meg, mint eleven eszme a színen, hogy veszedelmes következesek származzanak belőle.

Láttuk, mint virult ki a romantika talajából a nemzeti sajátosság határozott öntudata. Szinte szokássá — valóságos szellemi szükségletté — vált a sajátnak, a valódinak, az őseredetinek a népivel való azonosítása. Mint a történelmi hagyományok mély átérése, mint a lírai és az elbeszélő rnbdalom anyaga, új szint és tartalmat kapott a nemzeti öntudat. De abban, hogy a nemzetinek követelése egyre kényeszerítőbb erővel az idők jelszavává hangosodott, nem csupán a romantikus gondolkodásmód volt hibás, hanem a nagyarányú anyagi és technikai eltolódások is, melyek Európa népeinek életében bekövetkeztek. A modern közösségi életműködés, az egyre fokozódó szervezetség és gépiesedés hatása alatt, lassacskán mindinkább a nemzeti kötelekek keretei közt folyt le. A foglalkozások majd minden alakja s minden szolgálati lg erősen nemzeti színezetű lett. Közlekedés és gazdaság, oktatás és sajtó, közjólét és útépités nemcsak hogy nagyobb helyet foglaltak el az életben, hanem az egyéni és közösségi energiáknak s a munkakedv-

nek a hajdaninál jóval nagyobb hányadát kötötték le, s mindezt — hogy úgymondjam — nemzeti mezben. Az ember, jobban, mint valaha, nemzeti meghatározottságban állt az étellel szemben. Az élet eszményeit magukat is lassankint nemzeti máz vonta be. A szabadság eszméje nem a világnak vagy az emberiségnek szólt többé, hanem a saját népnek. A föladatok, melyek elé minden közösség került, sokkal határozottabbak lettek, akár politikai, akár gazdasági, vagy szellemi természetűek lettek legyen. Alkotmány, vagy vasútügy, szociális törvényhozás vagy bármily visszáság megszüntetésére irányuló cselekvés — egyként. Mindé szükségleteket a nemzet fogalma határolta el; az ország s a nép egészére vonatkoztak. Nem csoda hát, ha a nemzetiég alapelve, mint irányelv egyre inkább behatolt a közéletbe és a politikába, s ha a nemzeti elvet — érvényessége és használhatósága tekintetében — most az a veszély fenyegette, hogy éppoly merészen túlbecsülik, mint amennyire hajdanán elhanyagolták. S emellett az ember szinte elfeledni látszott, hogy végeredményben az állam jelenti a politikai élet realitását, míg a nemzet ezzel szemben a minden törekvés elérendő eszményét, programját, jelszavát, célját. Történelmi szemmel nézve: Európában mindenütt az állam volt az elsődleges, míg a nemzetfa mindenkori életkörülményekhez alkalmazkodva, az államkereten *belül* fejlődött. Nemzetté csak hatalmi és jogi kötelék tesz valakit, még oly esetekben is, melyekben a nemzeti egység és hasonzsőrűség hosszas fejlődés végeredményeként világosan láthatóvá válik s ez az egység a ködös előidők természetadta föltételeiben szinte előre megalkotottan rejtőzni *látszik*.

Abban a mértékben tehát, ahogy a hazáról és a népről alkotott képzetek a tizennyolcadik század vége óta egyre jobban megtelnek tartalommal, színnel, pátosszal s meleg vérrel, mindenütt, ahol az állam minéműsége nem esett

egybe a nép fogalmával, fájdalmas diszharmóniának kellett keletkeznie. Minden jó volna, ha a nemzeti érzés, a hazaszeretet és az állami öntudat a népeknél tökéletesen födné egymást. De ez, sajna, nincs így. Ahol ez az egy-középpontú harmonikus állapot hiányzott, ott hasadással fenyegető egyenetlenségek támadtak. A restauráció korának Európája tele volt ilyen egyenetlenségekkel és ilyen szétesések alkalmával. A politikai nézőtér urai, Napóleon legyőzői az elismert nagyhatalmak: Anglia, Ausztria, Porosz- és Oroszország voltak; azzal a legyőzött Franciaországgal együtt, mely a császárság bukása ellenére is a legbefolyásosabb államok közé tartozott. Magában a nagyhatalmi mivoltban, szorosán véve, benne rejtett a megtagadása annak az eszménynek, amit a 18. század államművészete megalkotott, s a forradalom továbbfejlesztett. Az elmélet nem ismerte a nagyok túlsúlyát a kicsinyekkel szemben. A gyakorlat annál inkább. Az európai hangversenyek és vizsályok két évszázadának története a túlerőnek elég példáját szolgáltatja. A nagyok előjogának elismerése most elkerülhetetlen, szükségszerű következése lett az eseményeknek. A nemzetiségi elvvel Európának ez a valóságos csoportosulása kis és nagy államokra, nem túlságosan törődött. E csoportok az államhatalmon épültek föl, és nem a néprajzi együvértartozáson. Nem Németország volt a nagyhatalom, s nem is a kevéssel előbb alakult német szövetség, melynek voltaképp Németország testet öltött egységét kellett volna jelentenie, hanem Poroszország. Poroszország maga azonban igen messze volt még attól, hogy nemzeti szempontból egységesnek számítsa, soha nem is volt az az igénye, hogy nagy nemzetnek nézzék. Állam volt és állam akart maradni. Mikor III. Frigyes Vilmos 1813-ban *kiáltványában népéhez* alattvalóit arra szólítja föl, hogy a francia igát lerázzák, népét nem porosznak, nem is németnek szólítja, hanem egyszerűen névszerint, külön-külön felsorolja őket:

Brandenburgiak!, Poroszok!, Sziléziaiak!, Pomerániaiak!, Litvánok!, stb. Ennyire kevéssé egybeolvadt volt akkor még az állam és a nemzet fogalma. Nem csoda, ha akkor a nemzetiségi különbségek sokfélesége Ausztriában, a hatalmasan megnövekedett Habsburg-területen sem okozott még senkinek különösebb gondot.

A nagyhatalmak mellett, fönnállt még Európában egy csomó kisebb független állam, melynek népessége többé-kevésbé ugyanannyi nemzetiségnek felelt meg. Ezek az államok vagy régi törzsi és nyelvi közösségeken alapultak, mint a Skandináv országok, vagy az egységnek és egybetartozásnak történelmileg megszentelt politikai hagyományán, mint Svájc, vagy legtöbbszörre mind a kettőn. Az új németalföldi királyság még politikai erejének vizsgálója előtt állt. A népesség nemzetiségi egyneműsége csak egyes államokban volt megközelítően tökéletes. A nemzetiségi elégedetlenség majd mindenütt fött-fortyogott; a német országokban, Itáliában, Írországban és nem utolsósorban ott, hol az idegen uralom alatt élő népek, mint a Balkánon is, lassan nemzeti saját-ságaik tudatára ébredtek, és szabadság és önállóság után kezdtek vágyódni. A romantikus talaj, melyből a nemzeti öntudat kisarjadt, szép virágokkal, és érett gyümölcsökkel kedveskedett ezidőben a hívőknek. Ha a szellemi előkelők romantikus eszméi valaha is közrehatottak a gyakorlati politikára, hát akkor a görög szabadságharcban igen! Azidők minden eszménye meleg életté sűrűsödött itt; a szenvedélyes szabadságvágy, az ókor izzó szeretete, a hamisítatlan népnek modern csodálata, a byroni világfájdalomérzés, (s nemcsak Byron érzése, hanem bátorsága is!).

Az európai államok rendszere tehát a restauráció korában új taggal gyarapodott. Egyelőre Görögországgal. S aztán, a gyarapodás ugyanily útján Szerbia, Románia, Bulgária következett, majd századunkban még néhány. Az államok számának csökkenése, mint ezzel a jelenséggel ellen-

tétes mozgás, rövidesen szintén kezdetét vette, amikor is a nemzeti államegység megszilárdulása következeképp Itáliában öt és Németországban négy állam megszűnt. A huszadik század ezen az úton is továbbhaladt. Mindkét folyamat, az egyesülés, vagyis a politikai egységek csökkenése 5 a szétválás, ugyanez egységek szaporodása, jellegzetes tünetei az európai történelemnek, a napóleoni korszak után. Érdekes e két irányban szétfutó jelenség előtt egy pillanatra megállni. Mert ebben az ellentétben általános természetű probléma rejtőzik: a nagy- és a kis-állam problémája.

Már az iskolapadban azt tanultuk, hogy a 19. századi két nagy történelmi eseményét, az egységes Olaszország és az egységes Németország kialakulását eleve a *fejlődés* nézőpontjából szemléljük, vagy, ha nem is éppen kétségtelen fejlődésnek, azaz *javulásnak*, akkor legalábbis logikus és természetszerű szükségességnek, mely előtt a kritikának el kell némulnia. S valóban, *história locuta est*. Senkinek sem jut eszébe, okok felsorolásával kísérni meg a bizonyítását annak, hogy e történelmi folyamat végeredménye sajnálatraméltó. Másvalami az, ami az embert kétkedővé teszi. Vájjon a kiskörű állami és kulturális egységek földoldódása a nagyokban a világ szempontjából áldáshozónak tekinthető-e? Korunk túlon túl megszokta, hogy a mennyiségileg nagy erő bámulatában ájulásba essék. Minden szó helyénvalónak látszik ezért a kis-államok védelmében. Ki arra hajlanék, hogy látatlanban előnyt adjon a nagy-államnak a kicsinnyel szemben, oly téveszme rabjává lenne, melyet Francis Bacon, ha élne, az *idola fori-k*, a nyilvános élet bálványai, vagyis a tiszta Ítélet útjában álló képzetek közé sorolna. A mennyiség túlértékelése egyike a modern ember legolcsóbb előítéleteinek. Nyilván a gyorsaság és az erőkifejtés diadalai csavarták el a fejét. A kis-államok szerepét az utóbbi évszázadok európai gondolkozásában nem-

rég méltatta kitűnően egy svájci történész: *Werner Kaegi**. Rövid elmefuttatását a következőkben köszönettel többszörösen fölhasználok.

A 18. század politikai gondolkozásában, mely természetesen csak korlátolt politikai lehetőségekkel számolhatott, kétségkívül a mérsékelt terjedelmű politikai közösségek megbecsülése állt előtérben. Montesquieu azon a nézeten volt, hogy a köztársaság államformája kis területhez, a monarchiáé nagyobbhoz kötött. A zsarnokság államformája — mely a félelmen alapszik — igen nagy birodalmak sajátja. A kis-államok — így tanítja ő — a nagyokon mennek tönkre s azok ismét önmagukon. Bizonyos előszeretettel a köztársaságok — tehát a kis-államok — iránt, Montesquieuban félreismerhetetlen. A köztársaság szerinte az erény, a monarchia a becsület princípiumán alapszik. Ez az erény — fejt ki világosabban — nem a keresztényi erény, hanem a haza és az egyenlőség szeretete. A patriotizmust emeli ezek szerint a legjobb államforma legszilárdabb alapjává. Rousseau is teljes mértékben elveti a nagy-államot: a nagy birodalom — tanítja ő — nem állam, mert benne az egyén nem folyhat be a közösség sorsának irányításába.

A politikai eszmény történelmi megvalósulásának mindenkor az ókori hellén város-államokat s a köztársasági Rómának szerény nagyságát volt szokás tartani. S ha Sismondi a későbbi olasz városköztársaságok tarka sokféleségében látja a művelődés-központok teremtő eszményét teljesülni, vagy ha K. L. von Haller monarchikus-konzervatív eszményét az úgynevezett patrimonialis állam patriarkális viszonyaiban véli visszaállítandónak, úgy e gondolkodók előtt állandóan a korlátolt kiterjedésű állam egysége lebeg legmagasabbként. Voltaire is hitt benne, hogy az igazi haza-

* A kis-állam az európai gondolkozásban. *Neue Schw. Rundschau* 1938, szeptember—november.

szeretet csak meghatározott terjedelmű térre vonatkozhatik: *Plus cetté patrie devient grande, moins on l'aime, car Vamom partagé s'affaiblit. Il est impossible d'aimer tendrement une famille trop nombreuse qu'on conndft a, peine*“. Bizonytal sok igazság van ebben: a Jiazaszeretet magja mindig a mélyen érzett ragaszkodás marad a röghöz, melyen ^születtünk. Minden birodalmak legnagyobbikában, az amerikai Egyesült Államokban, Tocqueville megerősödött ama nézetében, hogy a szabadállamok kezdete és ereje éppen a legszűkebb politikai közösségben, vagyis a római municipiumban, az angol-amerikai *községben* keresendő. S ezzel bizonyos értelemben visszatért az államalakulásnak ahhoz a képzetéhez, melyet Aquinói Szent Tamás képviselt, *De ré-gimmé principium-ában*.

Nem kétséges, hogy az 1806-ban dicstelenül kimúlt régi Római Szent Birodalom 1800, többé-kevésbé önálló egységével képtelen államalakulat volt, s éppoly kevésbé kielégítő lehetett az új Német Szövetség, a maga jóval korlátozottabb — de még mindég mintegy 25 államot magában foglaló — sokrétűségében, államelméleti és gyakorlati politikai szempontból egyaránt. Önkéntelenül is azt hinné az ember, hogy 1814-től kezdve minden szabadságszerető, igazi németet ugyanaz a Németország egysége utáni nagy vágy lelkesített, amit E. M. Arndt írásai lehelnek. E tekintetben mi sem tanulságosabb, mint Jákob Grimm-ben, ebben a hamisítatlan, nemes németben szemlélni a haza fogalmának kialakulását még férfikora derekán is. Benne, ki nem-sokára bebizonyítandó volt, hogy számára mit ér a jog és a szabadság. A két testvér 1830 újéven foglalta el Göttingában hivatalát (hogy nyolc évre rá, dicsőségesen elveszítse azt): az akkor 45 éves s már világhírű Jákob, mint tanár és könyvtárnok, Wilhelm, mint alkönyvtárnok. Jákob ugyanez év koranyarán, Justi biztatására megírja rövid önéletrajzát; s novemberben tartja székfoglalóját az egyetemen. E beszéd

címe: *De desiderio patriae*. Jellegzetes latin iskolás beszéd volt ez, melyre Cicero olvasásával készült. Minden szavából félremagyarázhatatlanul kiviláglik, hogy Grimm haza alatt kizárólag szülőföldet értett, a legszűkebb értelemben. Oly földet, „melynek minden rögét és ösvényét legzsengőbb gyermekkorá óta ismeri az ember“, „melynek sírjaiból a szülők biztató vagy feddő szavát véled hallani egyre“. A német nyelv „ezt a haza után csengő szeretetet *honvágnak* (Heimweh) nevezi gyönyörűen“. Voltaképp nem is kellett volna bevallania Lachmann előtt, hogy „titokban Hessenre gondolt“: a német nyelv dicséretében egyetlen szava sem szól az egyetemes német politikai patriotizmusnak. Még erőteljesebben domborodik ki ez a szűkhatáru hazafiság önéletírásában. Az a haza, melynek szeretetét kora ifjúságától kezdve beléje (s testvéreibe) oltották, Hessen volt, pontosabban Kur-Hessen, mert Hessen-Darmstadtra ez a szeretet már aligha vonatkozhatott. Hűséges ragaszkodás volt ez; Hessenben akart élni, halni. 1816-ban visszautasítja a bonni meghívást s 13 évvel később, kedve ellenére megy Göttingába. Mikor 1837-ben, mint a „göttingai hetek“ egyike elhagyja hivatalát s az országot, mert vonakodik esküje alól a királytól fölmentetni magát, — szíve akkor is ott van régi szeretett Hessen-jében.*

Itália egyesülésének lehetőségét is sok helyt kétségbe vonták: Napóleon nem hitt benne, Metternich sem. Ugyané nézetet vallja Niebuhr és Ranke is. Maga Gioberti a Risorgimento egyik megalapítója sem tudta sok má9 egykorú olaszhoz hasonlóan az egyesülést másképp, mint államszövetség alakjában elképzelni.

S a század ellenállhatatlan ereje mégis ellenkező irányba sodort mindeneket. A politikai, a társadalmi, a

* „Hevesen érzem vonását hazámnak, minden ő sajátosságával együtt“ Elbocsáttatásomról. Kisebb írások L, 27. l.

technikai-gazdasági életben, engedve mintegy a nehézkedés törvényének, minden a mennyiség-halmazódás felé tolódott. S ebben a folyamatban a szellemi téren ható erők, csodálatosan társául szegődtek a világ anyagi szerkezetében végbemenő nagy változásoknak. A kis-államok megbecsülésének ideje alkalmasint lejárt. Már a 18. században, Montesquieu és Rousseau véleményével ellentétben, elhangzott a nagy-állam dicsérete; azé a nagy-államé, melynek lényege a hatalom, s kifejeződésének leghatásosabb eszköze az erőszak. Ennek az iránynak egyik legelső hírnökeképp August Ludwig Schlözer német történetíró nevét említhetjük. (1735—1809.) Szerinte a katonai erő, a területszerzés, s a népesség nagysága teszi az állam értékét. Művészet és költészet iránt nem volt érzéke. Megvetette a régi görögöket, s az állam céljául kizárólag politikai föladatokat ismert el. Fölfogása magyarázatául azt szokták emlegetni, hogy Schiözerjlegboldogabb éveit Oroszországban töltötte el. A tátaomistenítés vonalán a 19. században Johann Gustavroysen követi őt. (1808—1884.) ő az első, ki a politikai idealizmussal szembeszáll. Az állam életében — így fejezi ki magát — a hatalom éppen olyan lényeges, mint a család körében a szeretet, a vallásban a hit, a művészetben a szépség. A politika világában éppúgy a hatalom törvénye érvényes, mint az anyagiban a nehézkedésé. Bármennyi igazságot tartalmazzon is ez a tan, mihelyt zsinórmértékül használják, múlhatatlanul a hatalom és az erőszak alkalmazására vezet; azt teszi meg a világ legfőbb irányelvévé. S ezen még az sem változtat, hogy Droysen ezt a hatalmat a jog és az igazság alapján fölpülőnek képzelte el.

A 19. század egész politikai fejlődése a nagy hatalomtömbök megszilárdulásával és kitágulásával járt. Ezek között a kis-államok koszorúja csupán másodrangú helyet látszott elfoglalni. Megtörték őket, már amennyire fönn-

maradásuk a nagy-államoknak érdekében állt, — vagy amennyire éppen kedvet éreztek a jog tiszteletére. Mindezt hinni kezdték a nagy-államban. Nem ok nélkül *vált* „a kisállamosdi“ kifejezés gúnyos szólássá és szidalommá Németországban, mely oly soká élt reménytelen szétszórtságban és politikai tehetetlenségben. Az egyre általánosabbá váló mennyiség-örület *végzetszerű* hatása alatt lassan elfelejtette az ember, hogy a maradandó, nagy értékek közül egyetlen egyet sem köszönhet a Földön a hatalom-államnak, mint olyannak, s hogy a bölcsesség, a szépség s a kultúra legjava s legmagasabbja a legszűkebb államhatárok között termett. Ha egy röpke pillantással áttekintjük mindazt, amit néhány ezeréves történelmünkben tudunk, mindenki előtt meg kell világosodnia, hogy e sok megpróbáltatáson átment *világ* jóval többet szenvedett a „nagyállamosditól“, mint a „kisállamosditól“. Ha a kultúra alapjai érintetlenek maradnak és a jog érvénye újra visszatér, talán talán megérjük még, hogy a „nagyállamosdi“ lesz gúny tárgya, s e kifejezés szidalommá *válik*.

A 19. század középső *szakasza* három nagy áramlat hatását mutatja: a liberalizmusét, gazdasági és politikai téren, a növekvő imperializmusét, s a keletkező szocializmusét. Milyen mértékben befolyásolják ezek az erők a vizsgálódásaink tárgyául választott két világot-mozgató ösztönt, a patriotizmust és a nacionalizmust?

A „szabadság“ szó a francia forradalom napjai óta semmit sem veszített szenvedélyességéből és magávalragadó erejéből. A szabadság eszménye azonban időközben határozottabb és bizonyos értelemben korlátozottabb alakot öltött. A szabadságtörekvések tartalma esetenként változott. Az abszolutisztikus kormányzás alatt élők számára az állampolgár beleszólási jogát *jelentette az ország* ügyeibe. E vágy teljesedését sokak szemében az írott és esküvel megerősített alkotmány fejezte volna ki legcélszerűbben, mely

minden kétséget kizáró *világossággal* megállapította volna, az állam kormányzásának mikéntjét. A restaurációt követő első évtized egész sor ilyen naiv forradalmat hív életre: Nápolyban, Piemontban, Spanyol-, és Oroszországban. E forradalmak meg voltak győződve arról, hogy az ilyen, gyakran kitűnő minták szerint „fix und fértig“ készen kapott alkotmányok a tökéletes boldogságot rejtegetik. Azok a csoportok, melyek e népmozgalmakban az egész nép nevében cselekvően fölléptek, tetteikhez, lelkesedésükön kívül, egyéb jogosultsággal többnyire alig bírtak. S emellett voltaképp szilárd pártstruktúrákról sem igen beszélhetünk ez esetekben. Pártütések, összeesküvések ezek, melyek Carbonari-szerű titkos társaságokban, eskük, török és egyéb rejtelmek légkörében szövődnek. Forradalmasdi ez, a romantika előírása szerint. A hősiesség és az áldozatkészség azért itt sem kicsinylendő. A lelkesítő érzést inkább szenvedélyes hazafiságnak nevezhetjük itt, mintsem jellegzetes nemzeti öntudatnak. A haza, melyért a harc folyik, lehet olyan nagy, mint Oroszország vagy Spanyolország, de olyan kicsi is, mint Nápoly vagy Piemont.

Nemsokára azonban ez a 19. század elején még csak sarjadó szabadságvágy egy nagy személyiségben teljesen kivirágzik. Benne a patriotizmus és a nacionalizmus legbensőbb egyesülésben jelentkezik s szabadság-eszményébe beleolvastja kora minden szellemi és társadalmi megújulást célzó eszméjét. Ez a *személyiség* Giuseppe Mazzini, Itália egyesítésének apostola. Mazziniban testet ölt a 19. század egész idealizmusa. A nemzeti egységet gondolatok-jai szolgálja inkább, mint tettekkel, de nem azért, mintha hiányzott volna belőle a *tett* bátorsága, vagy készsége. Ifjúságától kezdve életét tette föl erre a játékra; kétszer ítélték halálra, és legjobb éveit száműzetésben töltötte. A *haladást* tényként fogta föl, s a jövő biztos ígéréteinek. Az üdvöt az *egyesülés elvétől várja, amint* az Saint Simonnál

található; a nemzeti föladat az ő számára küldetésszerű, messianisztikus. Mindenekelőtt az ifjúságot akarja megszervezni a szabadság művének beteljesítésére. Egymás után alapítja meg az „Ifjú Olaszország“, az „Ifjú Svájc“* az „Ifjú Európa“-mozgalmakat. „A forradalomnak — mely mindenki számára meg fogja hozni az üdvöt — most, így véli ő, „nemzeti“ 3.neve. Esménye minden nép, minden állam számára szól, de legelső sorban persze az olasz népet tartja hivatottnak e forradalom megvalósítására. Franciaország az 1789. évi forradalommal a reá rótt szerepet eljátszotta már, — most az örök-ifjú Itálián a sor.

Mazzini álláspontja teljesen spirituális. Isten a népek szüntelen emelkedésében és fejlődésében nyilatkoztatja ki önmagát. Az eddigelé egyéni törekvések aztán jól átgondolt kollektívizmusnak adnak helyet. Ebben megint csak Saint Simon eszméinek befolyására ismerünk. Az a szentháromság, mely Mazzini szemében a jövő társadalmi rend alapja lesz: a szabadság, az egyenlőség és az emberiség. Az isteni akarat hirdetője a nép. Az egyetlen valódi államforma a köztársaság. S a szent cselekmény, mellyel a nép teljesíti föladatát, az általános választójog. Nem egyetlen személy, hanem a nép lesz ennek a kinyilatkoztatásnak Messiása. Ez a nép legelőbb is fel fog kerekedni valami konvent vagy zsinat összehívására. Ebből a gyülekezetből, pünkösdi csodaként nyilatkozat fog elhangzani, és pedig ezáltal nem jogokról, hanem alapelvekről, vagyis az emberek kötelességeiről: az odaadás, az áldozatkészség, az összetartás kötelességéről. S aztán nemsokára minden többi nép is csatlakozni fog ehhez a nyilatkozathoz. Figyeljük meg jól, hogy a gondolatok lejtése mennyire emlékeztet Cola di Rienzo-éra. Csakhogy Mazzini összehasonlíthatatlanul nemesebb és előkelőbb jelenség volt, mint az öt évszázaddal előtte élt fanatikus néptribun.

Rendíthetetlen idealizmusának túlsága, megízleltette

Mazzinival a csalódás keserűségét. Barátai elhagyták, Garibaldival szakított, a szocializmus minden hívével, kik, nézete szerint csak az emberiség konyhájának ellátására szorítottak, hadi állapotba került. Az 1859. évi háborúban befolyása inkább gátlón, semmint ösztönzőn hatott. S az eredmény: a Savoyai-ház alatt egyesült királyság, teljesen kiábrándította az elvhű republikánust. Mégis, éppen Mazzini volt az, aki az olasz népet az egyesülés akaratával telítette s a nagy föladat érdekében megtanította a kicsinyes szét-húzás megvetésére. S e tanítás belőle a nemzet számára szinte előírászerűen, tisztábban és parancsolóbban szólt, mint bárki másból: *államot kell alkotni*, hogy az, mint egy szilárd keret fogja át és foglalja be a nemzetet.

A szabadság, mint politikai tan, nemcsak hogy jól összefért a nemzet-mivolttal, de egyenesen megkövetelte annak, mint elmellőzhetetlen alapnak elismerését. Hiszen a szabadság se szabadság, *alany* nélkül. Az állam sok tekintetben elmulasztotta, hogy ő legyen a szabadság méltó hordozója. A határai között élőket nem elégíthette mind ki teljesen. Már akár a lakosság nemzetiségi homogenitásának hiánya miatt, akár végrehajtó szerveinek egyoldalú, pártos működése következtében. Ezzel ellentétben éppen a nemzetiség látszott legalkalmasabbnak arra, hogy a vágyvágyott szabadságot megvalósítsa. A közfigyelem s a kor közérzete is egész melegségével annál is inkább feléje fordul, mert az állam és a szabadság nem a legjobb lábón állt egymással. Az 1789—1793-as évek szabadságbarátai az államot meglehetősen kevésre becsülték. Véleményük szerint az állam csak arra jó, hogy a szabadsággal esetleg visszaélőket kordában tartsa, de egyebekben ne nagyon avatkozzék bele a közösség életébe. Így értették a szabadság fogalmát s a demokrácia föladatát az Egyesült Államok fiatal köztársaságában Thomas Jefferson s az övéi. Az Uniónak hamarosan meg kellett tudnia, hogy az állam föl-

adatainak efféle lebecsülése nem túlságosan szolgálja a szabadság ügyét. Európa régebbi politikai iskolázottsága országaiban rendszerint bizonyos egyensúlyban tudták tartani egymással a tekintélyt és a szabadságot. S így ott, a politikai liberalizmus s a nemzeti önállóságra törekvés a haladás két különböző formájának számított. Magában a haladás tényében senki sem kételkedett.

A szabadság eszményének, a politikai mellett, ezenközben, már rég idő óta még egy oldala mutatkozott: a gazdasági. A gazdasági tényező állandóan növekvő jelentősége a körsz^nemet egyre inkább az ipari, kereskedelmi eszföldművelési érdekek felé fordította. A *jólét* fogalma a Bentham-iskoíát járt s a haszonra sandító nemzedék szemében szinte szentté magasztosult. Magábanvéve a szabadkereskedelem eszméjének a patriotizmus és a nacionalizmus eszméjéhez kevés köze volt. A valóság azonban ezeket az eszményeket egészen természetyszerűen az állam, az ország és a nép keretei közé szorította. Mert hiszen az ipari és kereskedelmi élet reális egységei nem a hajózás, a gabonakereskedelem, a bányászat s a bankügy voltak általában, hanem ezeknek az üzemágaknak a valóságba átvitt *berendezései*, melyek a különböző államokban fönnálltak s célszerűen szabályozva voltak. Már a Középkor óta mindig azon igyekeztek az államok, hogy az áru forgalmát szigorú rendelkezésekkel szabályozzák, mégpedig lehetőleg a kincstár és a népesség javára és érdekében. S íme jött a szabadkereskedelem új tana, s az állam mindennemű beavatkozását lehetetlenné akarta tenni. A szabadság eszménye így öltött teljesen haszonelvű és anyagiás, új alakot. Mindamellett eszmény maradt. Richárd Cobden egészen bizonyosan nem volt kevésbé idealista és optimista, mint a politika terén Mazzini, s az ő *common sense and plain mortality-ja* mögött kétségkívül éppoly sok szent lelkesedés és önzetlen odaadás rejlett, mint az olasz próféta szemlélődései mögött.

S ugyanannyi illúzió is. A Manchester-iskola gondolatrendszere a rend és a haladás világának előfeltételén alapul. E világ szereplői: önálló és egyenjogú államok, melyek a jog tisztelete, barátságos versengés, és egymás- megbecsülése közben, a javak termelése és cseréje útján az egyetemes jólét és boldogság felé haladnak. Á termelő egységek pedig ebben az elméletben a földrajzilag különböző országok, természetes segélyforrásaikkal. Minden ország igyekezzék termelésében — amennyire csak lehetséges — természeti adottságaira korlátozódni. A nemzetközi szabadverseny az árúk cseréje révén bizonyos harmrjóiikus kiegyenlítődést fog eredményezni, s ez biztosítja majd az egyetemes jólétet. Az árú olcsósága minden társadalmi bajt meg fog gyógyítani, automatikusan kitermeli a szociális reformokat, és megőrzi a békét. A szabadkereskedelem — írja Cobden — minden nép számára egészséges és áldásthozó fogékonysággal fog járni a kultúra iránt. Minden jövődő kormány politikáját a kivétel és a termelésbe benemavatkozás fogja meghatározni. Anglia lenne e téren minden más nép mintája és vezetője. A hatalmi egyensúly politikájának egyszer s mindenkorra vége. A gyarmati expanzió a múlté. Boldog idő lesz az, — így vélte Cobden — melyben Angliának az ázsiai térségen egy holdnyi területe sem lesz többé.

Mindez igen szépen volt elgondolva. Főképp, ha a világ olyan derék lenne, mint azt a különböző rendszerek előírják s ha a történelem menetében működő erők valóban a földrajzi termelőegységek volnának, s nem a meglévő államok, a maguk ingatagságában és örök diszharmóniájában. És nemcsak ez. E rendszer, melynek alapelve „mindenki magának s szabadság mindenkinek“, még legnemesebb formájában is veszedelmes nemzeti ellentétet rejtegetett, sőt csírájában ot hordta az erősebb jogának elismerését is. A gazdasági szabadság elmélete egyrésztől utat nyitott a korlátlan kapitalizmus elhatalmasodásának, másrészt elke-

rülhetetlenül az erősebb államok és népek imperializmusára vezetett. Az alapföltételek, melyeket e rendszer követelt, sohasem voltak s nem is lehettek meg. A természeti kincsek túlságosan egyenlőtlenül oszlanak meg a „termelő egységek“ között. Az államok viselkedését a nemzetközi jog csak igen kis mértékben befolyásolja s emellett távolról sem vezettetik magukat olyan tökéletesen gazdasági érdekektől, mint ahogy az Marxnak vagy a Manchester-iskolának megfelelt volna. Cavour és Bismarck egészen más gondolatkörben mozgott és főként másképp cselekedett, mint azt Cobden vagy Mazzini föltételezhette.

Mindent egybevetve: a szabad árucseré és az ország gazdasági életébe való állami benemavatkozás tana akaratán kívül inkább elősegítette, semmint gátolta Európa nemzeti, sőt nacionalisztikus kialakulását.

Ezenközben a század közepén megjelent az az államférfi, kinek megadatott az önálló nemzetiség alapelvét kipróbálnia: III. Napóleon, a politikai kalandorból lett császár, a szociális és gazdasági álmodó és teoretikus. Ezt az embert most oda sodorta sorsa, hogy a gyakorlati európai politika színpadán a főszerepet játssza. Nekünk itt csak a nemzetiségi kérdésben követett magatartásával van dolgunk s meg kell elégednünk egyetlen utalással a jólismert tényekre. Vájjon az ő beavatkozása az olasz egység ügyébe mi egyéb volt végeredményében a rég idejétmúlt osztrák-ellenes politikába való meggondolatlan visszaesésnél? S vájjon siralmasan balul sikerült föllépése Mexikóban igazán a mexikóiak nemzeti önállóságáért történt-e, s nem inkább Európa politikai karzatának gyönyörködtetésére? III. Napóleon sekélyes szellemének megértése, vitathatatlan tehetségeinek és jószándékának elismerése mellett is, minden időkre lehetetlen vállalkozás marad. De akárhogy állnak is a dolgok, III. Napóleon édes-kevésével járult hozzá Európa nemzeteinek kialakulásához.

Mialatt a második császárság a jó alkalmak elszalasztásán kívül Franciaország tekintélyét is eljátszotta, addig Palmerston és Disraeli a Csatornán túl tovább dolgozott a hatalomnak azon a nagyarányú épületén, melyre a 19. század második felében teljes joggal ráillett ez a két új kifejezés: nacionalizmus és imperializmus. Anglia politikája voltaképp a Középkor napjaitól kezdve nemzeti volt. Már előbb megállapítottuk, hogy az angol nyelvben a nemzeti öntudatot és a nemzeti túlsúlyra törekvést egy és ugyanaz a szó jelöli meg. A körülmények úgy alakultak, hogy a 18. századtól kezdve az angol politika imperialisztikussá is vált.

Palmerston még abban a kellemes helyzetben volt, hogy mindenütt a világon, hol valamilyen angol érdek megsértettek, vagy ahol Anglia orrát ebbe vagy abba a kérdésbe beleütni akarta, egyszerű diplomáciai fenyegetéssel is célt érhetett. A nagyközönségre támaszkodó öntúlbecsülés politikája volt ez, ami azonban még magában Angliában is aggodalmat keltett. Honfitársaik e lármás és hiú nacionalizmusát maguk az angolok nevezték el 1878-ban „tudatlanságnak“. A nemzeti öntudat eldurvulása, ami a 19. század utolsó negyedében bekövetkezett, kétségkívül a sajtó eldurvulásával függ össze, valamint a meginduló fegyverkezési versennyel. Ez utóbbiból származtak végzetes szükségszerűséggel az 1864 utáni háborúk. A revanche-gondolat hozta létre Franciaországban azt a pártot, mely először nevezte magát „nacionalistának“. A „Ligue des Patriots“ alapítójának és a „Chant du sóidat“ költőjének, Paul Dérouléde-nek alakja sok tekintetben magábanrejtí már a következő század nemzeti „aktivistáinak“ jellegzetes vonásait. Ő az alkotmányos köztársaságot népköztársasággal (république plébiscitaire) akarta helyettesíteni. Ez az elméleti eszmény egykor nép-zsarnokság alakjában valóndott valóra. Dérouléde a boulangisták közt is szerepelt, és

később résztvett egy tábornoknak az Elysée elleni támadásában; a *puccs-módszer* szépen fejlődött.

A 19. század utolsó öt évének csöppet sem üdítő eseményeiben, melyek az elfajulás és föloszlás benyomását keltik (Dreyfus-ügy, a Jameson-raid, stb.), a homályos nacionalizmusnak sokkal nagyobb szerepe volt, mint hinnők. Senki sem láthatta előre, hogy ez a nacionalizmus az egész állami és kulturális életet mozgató erőként, végletes túlzásaiban hová sodorja az új századot. Az ember azt hihette volna, hogy egy egészen más, széles és hatalmas eszmefolyam fog rövidesen mindent, mit eddig nacionalizmusnak és patriotizmusnak nevezünk, elönteni és végérvényesen elsodorni: a szocializmus. A tan maga, lényege szerint anti-nacionalisztikus. A század legnagyobb részében passzív ellenállást tanúsított minden olyan erővel szemben, mely imperializmusra, vagy militarizmusra vezethetett. A munkásnak nincs hazája, tanította Marx. S mikor, éppen Marx kommunista kiáltványának válságos esztendejében, a szocializmus Paris utcáin oly véresen elzuhant s a közvetlen veszély a társadalomról évtizedekre elhárulni látszott, — akkor íme belső organizációjára, tudományos, bölcséleti elveinek megfogalmazására 9 a jövő idők propagandájára veti rá magát az új tan. De persze sem a szervezet, sem az igeterjesztés nem vonhatta ki magát minden „Internacionálé“ és minden világpolgárhoz szóló kiáltvány mellett sem azok közül a keretek közül, melyeket a valóságban az állam rendje szabott meg számára. A szociáldemokrácia csak *nemzett* összeállítású párt-szervezetekben élhetett és fejlődhetett. S minél hatalmasabbá váltak ezek a szervezetek, annál kevésbé lehetett kételkedni abban, hogy adott alkalommal, a megpróbáltatás és a leszámolás óráján, a szocializmus nemzetközi hivatásához ragyogóan hű fog maradni. És íme ütött az óra: 1914 augusztusában... Az a rögtönösség, és tökéletesség, amivel minden háborút viselő

ország szocializmusa a nemzeti politika érdekei előtt össze-
roppant, valóban gondolatkeltő intést tartalmazott a jövőre
nézve. E tényből föl kell ismernünk: mily kevésbé hason-
lítanak a modern idők úgynevezett ideológiái azokhoz a
meggyőződésekhez, melyekért a hit mártírjai egykor életü-
ket adták.

Nem akarom azt az időhatárt, mit témám elé tűztem,
átlépni, s ezért befejezésül csak néhány szót még a patrio-
tizmusról és nacionalizmusról általában. Történelmi kifeje-
ződésében vizsgáltam és igyekeztem ábrázolni e két jelen-
séget. Mi értelme volna, hogy most újra visszatérjek e két
fogalom történeti és szociológiai értékének nyomozására?
Mások s tán több sikerrel, megkísérelték ezt már előttem.
Futólag említettük már, miből keletkeznek rendszerint
ezek az érzések: a *hazaszeretet* tán a királyság felsőbbség-
eszméjéből származott (mint az az Ótestamentumban je-
lentkezik). S a *nemzeti öntudat* kialakulását a kívülről
fenyegetett s összefogásra kényszerült vallási közösségek
segítették elő. Oly magyarázatok ezek, melyeknek minden
különös adott esetben lehet tán értékük, egészen azonban
alig gazdagítják néhány halvány új árnyalattal azt a volta-
képp legegyszerűbb értelmet, amit mindenki ösztönszerűen
e két kifejezésen ért. Ügy látszik, e két fogalom egyre-meg-
egyre legősibb megjelenési formájára igyekszik korláto-
zódni: a hűség és a ragaszkodás érzésére egyrésztől, más-
részt a kollektív öntudatra. Csak a történelem jeleneinek
tarka változásai közt, a folyton más és más színpompás jel-
mezben föllépő jelenségek láttán támadhat bennünk az a
benyomás, hogy nővésnek, fejlődésnek vagyunk tanúi.
Szemléljük inkább e két fogalmat még egyszer lélektani,
társadalmi és erkölcsi vonatkozásaiban.

A legöregebb görög bölcselők egyike mindent, ami a
Kosmosban történik, a szeretet és a viszály két elvének
öroíc ellentétéből igyekezett magyarázni. Helyezkedjünk

egy pillanatra mi is az ő álláspontjára és kérdezzük meg magunkat, vajjon két jelenségünk közül melyik oldalon áll hát a patriotizmus és melyiken a nacionalizmus? Azonnal világossá válik előttünk, hogy a patriotizmus a pozitív oldalra tartozik: Hiszen már a neve is megmondja: *hazaszeretet*. (Vagy tán a fordítással surran be e fogalomba valami túlértékelés?) Ha az igazi szeretetnek az az ismertető jele, hogy többet ad, mint amennyit kap, akkor ám tegye minden jó hazafi érzéseit erre a mérlegre. Ha ezek az érzések csupán a sajátához, a magunkéhoz való velünk született ragaszkodást tartalmazzák, bizonyára nem érdemlik még meg a hazaszeretet nevet. Békeidőben az állampolgár hűsége hazájához, munkaerejének odaadása, egyéni vagy vagyoni áldozata, oly államban, melyet annyira jól kormányoznak, amennyire emberi közösségben az egyáltalán lehetséges, lényegében tán egybeesik személyes létérdekeivel? A hazáért hűségeért védelmet, jobbiztonságot, sőt néha még szabadságot is ad neki. Hazafiúi kötelességei végzésével az állampolgár *még* nem *szeretet* művét teljesíti. Csak, ha a hazát veszély fenyegeti, akkor válik odaadása áldozattá, szolgálata szenvedéssé, hűsége szeretetté. A világ a csodálat borzadásával láthatta újra-meg-újra, mire képes az igazi, tisztult, elhatározott hazaszeretet.

*

Fölületesen érintettük a patriotizmusnak, mint érzéshullámnak sajátosságait. Erről még sokkal többet lehetne mondani, de akkor a történelem területéről mulhatatlanul a líra területére kalandoznánk. Érzéseink a hazai rög irányában a gyermekkor emlékeinek, a honvágynak, a *nostalgia*-nak szférájában nyílnak. Fenyők és szántóföldek illata s a tengerpart éles levegője szállong körülöttünk. Ezek az érzések szimbolikus értékekből élnek. Közéjük tartozik a nemzeti himnusz is.

A hivatalos nemzeti himnuszok, amilyeneknek ma ismerjük őket, nem régiek. Néha egészen véletlenül keletkeztek, néha meg éppen rendelésre. Hogy szövegük illik-e dallamukhoz? — Mellékes. S még az sem baj, ha olyan politikai helyzetet tükröznek, mely már tán egy évszázada elmúlt. A szavaknak nem kell *up to date* lenniök. Azonkívül is e daloknak legfőlebb néhány versszakát ismeri az ember. Keletkezése körülményeinél fogva egyedülálló a német-alföldi nemzeti himnusz. A nemzet születésének hősi pillanatában támadt ez a csatadal, ez a kiáltás a szabadságért. Jelképesen nemzeti jelentéssel telt meg: maga a szabadság alapítója beszélt belőle. Az eleinte könnyebb lejtésű dallamot mély komolyságúra hangolták át; de azután a nép ajkán újra vidám fanfarrá változott vissza. Az a politikai mellékszöngé, mely a 18. század párt-küzdelmeiben járult a *Wilhelmus*-hoz, az 1814-es évek lagymatag nemzedékének nem tetszett többé. A kor nem értette már e hangokat. Pályázatot írtak ki új nemzeti himnusza és Tollen *Wien Neederlands bloed-je* vitte el a pálmát. Azóta ez a hivatalos holland nemzeti himnusz. Csak 1890-ben, a Wilhelmine királynőt helyettesítő kormánytanács idején tértek újra vissza a *Wilhelmus* eredeti dallamára. S mint költeményt is voltaképp ekkor fedezték fel újra. Egy megújult holland lelkű új nemzedék megértette ezt a dalt, mely közel négy százados múltja alatt semmit sem veszített egyszerű komolyságában rejlő megrázó erejéből; s melynek szövege *up to every date* marad, míg Hollandia lesz a Föld színén.

Ve^vük a másik szót, a nacionalizmust is újra elő és vizsgáljuk meg mégegyszer a patriotizmussal való ellentétében. Csak az imént kíséreltük meg e két fogalmat a régi görög bölcs kozmikus mérlegére tenni s a szeretet és a viszály fogalmaival megmérni. Megállapítottuk, hogy a patriotizmus kétségtelenül a pozitív szférába, a vonzalom szférájába tartozik. Világos egyébként, hogy a vonzalom,

mint olyan, a szubjektív szférától elválaszthatatlan s csak korikrét esetre irányulhat. Lelki-, és szociális magatartás; állapotot, erőt, szenvedélyt jelent, mely az adott esettől elvonatkoztatva, azonnal alaktalanná válik.

A nemzeti öntudatot ezzel szemben objektív, mérhető egységnek tekinthetjük; szétszedhetjük elemezhetjük, értékelhetjük. A nemzeti öntudat elméletileg: meggyőződés.

*

De ne fejezzük be elmélkedésünket ilyen diszharmónikusan! Vessünk még egy pillantást a nacionalizmusra, de ne mint vitatható magatartásra, hanem, mint szellemi és történelmi jelenségre. Minden művelt és jóakarátú ember a maga népe mellett szeret néhány olyan *idegen* nemzetet is, melynek földjét ismeri, szellemét becsüli. Hívd elő magádban ily nemzet képét s mélyedj el benne. Nem lesz szükséged rá, hogy tájait viszontlásd, múzeumait meglátogasd vagy költőit újra olvasd: ez a belső szemlélet elvonultatja lelki szemeid előtt ennek az idegen népnek minden kincsét. Föltámad benned művészetének szépsége, hatalmas életereje, átéled történelmének aggasztó pillanatait, látod tájainak bűvös távlatait, elmerülsz szavainak bölcsességében, hallod zenéjének halhatatlan hangjait, örülsz nyelve metsző világosságának és gondolatai mélységének, szívod borai illatát, átérezed bátorságát, erejét, vidámságát s mindez oly nemzet jegyeit vési beléd, mely — *nem* a tiéd. Mindez idegen neked ... s mégis oly kimondhatatlanul drága. Életre szóló gazdagság és dús nyereség. Akkor hát miért az áldatlan, örök visszavonás és irigység? . . .

*

A 19. század végéig akartuk szemünk előtt elvonultatni ezt a „nézőjátékot“, nem tovább. Nem mintha az az iker-jelenség, melyet földidéztünk, leszerepelt s a színpadról

eltűnt volna már; ellenkezőleg. De nem akarjuk a történelem egyöntetű világosságát, melynél a dolgokat szemléljük, a jelen fénycsóváinak vakító, vad sugár-kévéivel helyettesíteni. Érzük be ennyivel. — Oly nézőkként távozunk, kik nem látták végig a darabot. Összerántjuk a függönyt, miközben a tragikus bonyodalom ott-bent továbbszövődik. A részvét és a rémület jaj-hangjai már csak távolról hatolnak hozzánk. Elválunk tárgyunktól, mint akik semmit sem tudnak. Úgy teszünk, mintha azok volnánk, kik látták még jönni a századfordulót. Mintha egykori, negyven évvel ezelőtti magunk volnánk...

*

Danubia könyvkiadó (Felelős: Steffek Gyula)
Officina, Budapest (Fel. vez: Dr. Löbl Ödön)